

Aproximació hipertextual a un fet històric: les croades

Anàlisi de cas II

Joan Campàs Montaner

PID_00194940

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
1. De la peregrinació a la croada	7
1.1. L'excés demogràfic	8
1.2. La revolució feudal: els cavallers	8
1.3. La reforma gregoriana: els clergues	10
1.4. Els moviments mil·lenaristes	11
1.5. Les ciutats comercials de la Mediterrània	14
1.6. Moral dels sacerdots, moral dels guerrers	14
2. Les principals expedicions	17
2.1. La primera croada	17
2.2. La segona i tercera croada	18
2.3. La quarta croada	19
3. Conseqüències i valoració crítica	21
4. Croada, política matrimonial, i moral cavalleresca	24
4.1. La predicació de la croada	24
4.2. Conquesta i colonització	24
4.3. De la recessió a l'expansió demogràfica	25
4.4. Creixement econòmic i expansió urbana	26
4.5. Emigració dels pobres o revolta popular	28
4.6. La visió des de Bizanci	29
4.7. Una primera forma d'acumulació de capital	30
4.8. La guerra santa cristiana	31
4.9. L'enfrontament papa-emperador	33
4.10. Cultura i societat cavalleresca	34
4.11. La concordança entre la moral sacerdotal i la cavalleresca	37
4.12. La teologia del matrimoni	38
Bibliografia	43

Introducció

El 27 de novembre de 1095, el darrer dia del concili de Clermont (avui Clermont-Ferrand), el papa Urbà II va instar la multitud, congregada a peregrinar a Jerusalem. La resposta col·lectiva que va desencadenar va fer possible, en pocs anys, la conquesta de Terra Santa pels occidentals i la seva intervenció en la vida del Llevant mediterrani, espai que compartien fins aleshores bizantins i musulmans.

Potser no existeix, a la història medieval, un episodi tan insòlit com les expedicions que del 1095 al 1270 van dur grans contingents europeus al cor del món musulmà. I, al mateix temps, és difícil trobar un esdeveniment més controvertit que aquest. Rops ens recorda les “pàgines de santedat i d’heroisme que els croats van escriure amb la seva sang”. Le Goff, en canvi, no veu “altra cosa com a fruit positiu de les croades que l’albercoc portat de Palestina, pels croats”.

Com s’insereix la croada en la història de les relacions entre Orient i Occident? Quines circumstàncies van confluïr en l’Europa medieval que la van fer desembocar en la conquesta de Jerusalem? Les croades, van ser una resposta de la cristiandat per l’alliberament dels llocs evangèlics? Quines actituds, quins components de les mentalitats col·lectives les van inspirar?

Respondre a aquestes qüestions és, en el fons, estudiar els mecanismes que van consolidar el sistema feudal (augment demogràfic i econòmic, apropiació violenta de l’excés per part de la noblesa, complexa jerarquització social sobre la base de les relacions feudovassal·làtiques, etc.) i que van atorgar a l’Església una clara funció hegemònica en tots els àmbits. Tot seguit sistematitzarem aquestes qüestions.

Crac dels cavallers, Síria.

1. De la peregrinació a la croada

Cal inserir la croada en la llarga tradició del pelegrinatge. Cap a l'any 1000 es va escampar per Europa un desig d'anar cap a noves terres i de tenir noves experiències. Tanmateix, només els rics podien satisfer aquesta exigència de moviment. Per als pobres –la immensa majoria– l'única sortida era la de pertànyer a alguna formació militar al servei d'un senyor.

Una possibilitat, però, de defugir la misèria l'oferien els romiatges, és a dir, la visita a un lloc llunyà dedicat a una devoció particular:

- Jerusalem, amb la tomba buida i els llocs on va viure Crist.
- Roma, amb la sepultura de Pere i Pau i dels primers màrtirs.
- Santiago, on durant el segle XI es va inventar la tomba de l'apòstol, perquè la cristiandat, humiliada i amenaçada per l'islam, necessitava motius d'esperança (uns monjos asturians, encapçalats per Beat de Liébana, van crear la llegenda).

La peregrinació va esdevenir, així, una manifestació col·lectiva, en què la gent semblava oblidar la seva condició de marginats socials: el pelegrí suscitava respecte i solidaritat, i viatjava sota la protecció de la *Pax Dei* que li garantia l'Església.

El papat n'organitzava mitjançant la concessió d'indulgències (remissió atorgada per l'Església de les penes temporals degudes pels pecats) o a través de jubileus: es van concedir gràcies especials en unes dades considerades com a significatives.

La peregrinació no era només una manifestació de caràcter religiós: mercaders, lladres, joglars i prostitutes s'hi barrejaven. Aviat el camí de peregrinació va esdevenir ruta comercial. Va provocar la fundació de ciutats, va enriquir les que s'hi trobaven i va modificar el paisatge rural amb l'aparició d'establiments agrícoles de colonització per a respondre a la demanda generada pels pelegrins. Es va procurar de fer coincidir la festa del sant que tenia un santuari dedicat amb el mercat de la ciutat corresponent. Així van néixer les primeres fires, de *feria*, o sia 'festa sagrada'.

Arreu dels indrets fronterers, els romiatges van prendre ben aviat un caràcter militar, i hom acordava als combatents les indulgències que corresponien als simples romeus. Així, hom va començar de confondre les idees de romiatge i de lluita armada contra els "infidels". En aquest context, quan els turcs seljúcides, el 1078, van conquerir Síria i es van apoderar de Jerusalem, es van di-

fondre molts rumors sobre la seva crueltat i les dificultats que posaven al pelegrinatge cristià (tots, evidentment, falsos). El “poble franc” (com eren anomenats aleshores els europeus) va córrer a empunyar les armes per tal d’alliberar Terra Santa. Aquestes expedicions van ser anomenades *croades* a causa de la creu pintada als estendards, i de tela cosida al pit del cavaller (primer pas cap als moderns uniformes militars), símbols del vot d’obediència a l’Església en canvi de la protecció eclesiàstica sobre llur persona i llurs béns mentre durava l’expedició.

1.1. L’excedent demogràfic

La consolidació del sistema feudal i l’augment demogràfic havien creat una notable disponibilitat de població, que esperava resoldre els seus problemes amb l’adhesió a la croada.

L’efecte de la predicació s’ha d’emmarcar entre la ideologia de guerra santa (arran de la “Reconquesta” espanyola) i les angoixes i dificultats materials: les regions més afectades pel creixement demogràfic, les grans fams i l’epidèmia (Renània, Lotaríngia, Flandes, Illa de França, Llenguadoc, Provença i Itàlia meridional) van proporcionar el gruix de les tropes de la primera croada. Podem recordar també el període de carestia del 1090 al 1095 que fins i tot va obligar el concili de Clermont a protegir amb una “pau” diària, durant tres anys, camperols i mercaders.

1.2. La revolució feudal: els cavallers

La implantació del sistema feudal, basada en la violència contra els pagesos, havia fet aparèixer la figura del cavaller.

En un principi, la paraula llatina *miles* significava senzillament ‘soldat professional’; però, durant els segles XI i XII, la paraula experimenta canvis en el significat. Primer, indica exclusivament el guerrer muntat a cavall. També s’utilitza per a distingir un grup dels altres estaments de la societat, per la seva funció guerrera. Un tercer ús és el de la paraula que indica la posició social d’un individu. L’extensió en l’ús d’aquesta paraula com un títol implicava que la cavalleria menor (sovint adscrita als vassalls) i la gran noblesa (els senyors feudals dels vassalls) s’unien i es cohesionaven socialment. En adoptar els nobles més importants el mateix títol que els de la condició inferior, la distinció entre ambdues nobleses va quedar confusa.

Els *milites* eren, doncs, guerrers privats: formaven les tropes vassalles de combatents a cavall que els castlans reunien al seu voltant i a qui encomanaven la custòdia dels seus castells. La seva missió era defensar els interessos de qui depenien i garantir la percepció dels beneficis. Va ser, doncs, des del seu origen, un instrument de coerció o d’opressió social.

Com va néixer, però, el mode de vida cavalleresc i com es van establir les seves normes de conducta?

Hem de partir dels canvis en les tàctiques de cavalleria que es van produir en el segle XI. La introducció de l'estrep (d'origen oriental) va incrementar la importància de la cavalleria atès que proporcionava una estabilitat més gran i un millor domini de l'animal. Va sorgir aleshores la tàctica de carregar contra l'enemic amb la llança en posició horitzontal. Cavall, genet i llança es van convertir en un "projectil humà". En això consistia la famosa càrrega de la cavalleria franca. Per a la càrrega de xoc amb les llances en posició horitzontal, calia una llança més pesada i atès que es podia empunyar una mica més enrere del punt de brandada, permetia l'ús d'una llança més llarga.

La nova tàctica no era una simple evolució en l'art militar. Com que exigia més destresa i entrenament, va tenir conseqüències socials. No és casual que a finals del segle XI i principis del XII comencem a sentir parlar de tornejos. Sabem que el torneig era un perfecte camp d'entrenament de les noves tècniques i també centre d'importantes reunions socials i cortesanes. EL torneig comportava un risc físic, però sobretot econòmic: el vençut podia esdevenir presoner, perdre el cavall i haver de pagar un rescat. A més, aquest sistema de lluita suposava un equip d'un preu molt elevat. Ser un guerrer a cavall implicava o posseir grans recursos o un poderós protector. S'anava teixint així una xarxa de relacions aristocràtiques, fonamentals per al cavaller aspirant. Les noves tàctiques i les millores tecnològiques, les habilitats i l'entrenament en comú a casa d'un senyor, enfortien l'aristocràtic prejudici del reclutament en la cavalleria i accentuaven entre les seves files la consciència d'un lligam comú, anomenat *cavalleria*.

Com diu M. Keen:

"El que en realitat va impulsar la unió dels dos pols de la societat aristocràtica en la França del segle XI va ser la seva mútua necessitat. Els grans senyors territorials [...] necessitaven el servei dels cavallers de pocs recursos a les inacabables guerres que mantenien uns contra els altres [...]. També necessitaven el seu ajut en els esforços per controlar els poderosos castellans dels seus propis territoris [...]; i una cosa encara més important: constituïen l'únic grup «oficial» al qual es podia confiar importants responsabilitats en la guarnició dels castells i en el manteniment dels setges. [...] Perquè a canvi d'això, els més grans senyors tenien molt a oferir a la cavalleria: recompenses, o bé en forma d'armes, diners o terres, o bé orientant-los cap a un bon matrimoni, o assegurant-los la fruïció de llurs propietats; i, sobretot, protegint els seus privilegis i riqueses contra la competència dels rics ciutadans i dels pròspers camperols."

M. Keen (pàg. 47-48)

L'Església en un primer moment va ser hostil a la cavalleria perquè molts dominis eclesiàstics van haver de sofrir les exaccions "banals", però, com que no van poder frenar les violències, i davant la possibilitat d'una revolta pagesa, va establir un compromís:

- Es van intentar frenar els excessos de les guerres privades amb el moviment de la pau i treva de Déu (es prohibia la guerra de dijous tarda a dilluns matí, així com atemptar contra els béns de l'Església).
- D'altra banda, atès el règim de successió via llinatge, els fadristerns de les famílies nobles van cercar en la croada el feu que a la pàtria corresponia a l'hereu; i el serf hi esperava aconseguir la llibertat i una vida millor.

1.3. La reforma gregoriana: els clergues

Durant l'edat mitjana l'Església havia caigut sota la dependència de monarques i nobles. En el segle XI alguns papes van lluitar per restablir l'autonomia de l'Església, cosa que va accentuar més el prestigi i dignitats especials del clergat com a minoria espiritual clarament escindida del laïcat i superior a aquest.

L'Església va trobar en la croada el mitjà de consolidar el seu poder universal, en contraposició amb el particularisme dels estats: unia tota la cristiandat contra els infidels, i amb això refermava la seva missió universal també enfront de l'Imperi. L'expedició a Jerusalem ocupa, doncs, un lloc en el context de la reforma gregoriana (moviment de reforma de l'Església catòlica, els segles XI i XII, enfront de la decadència moral i institucional originada el segle X per la desaparició de l'ordre establert pels carolingis). Arrelada en la idea cluniacenca de llibertat de l'Església enfront del poder polític, la reforma va ser iniciada per Lleó X (1048) i coronada per Gregori VII, de qui rep el nom, el qual va exposar, en el *Dictatus Papae* del 1075, el seu pla reformador. Va topat de seguida amb l'emperador Enric IV (com palesa la carta del 27 de març de 1076) i bona part del clergat germànic, amb la qual cosa es va iniciar la lluita de les Investidures.

Cal situar el concili de Clermont (al qual van assistir dotze arquebisbes, vuitanta bisbes i noranta abats, francesos la majoria) en el marc de l'anomenada *querella de les investidures* i en un moment de predomini pontifici, després de la derrota d'Enric IV el 1092 a Canossa. La victòria del papa sobre els partidaris de l'emperador es va plasmar en la convocatòria de dos concilis de caràcter reformador, el de Piacenza i el de Clermont. Aquest tenia com a finalitat la reforma del clergat francès i els canons abracen diverses qüestions com:

- La treva i pau de Déu.
- La supressió de la simonia (compravenda d'oficis eclesiàstics).
- L'enfrontament del celibat eclesiàstic (molts sacerdots vivien en matrimoni o concubinat).

Els propagandistes de la reforma van excitar els ànims dels laics en contra del clergat refractari: es prohibia als sacerdots casats de celebrar missa, hom començava a sospitar que els sagraments administrats per sacerdots indignes no

eren vàlids... Però, a finals del segle XI, el moviment de reforma es va escapar del control eclesiàstic per a tornar-se contra la mateixa Església. Hom va considerar prova de l'autenticitat del sacerdot no el fet de la seva ordenació sinó la seva fidelitat a la forma de vida apostòlica. L'èxit dels predicadors errants estava, així, assegurat.

Per als papes i l'alt clergat es tractava, doncs, d'afermar la seva autoritat i influència. En la seva lluita contra l'emperador Enric IV, Gregori VII i després Urbà II van cercar el suport dels emperadors bizantins, interessats a moderar els normands i a contenir els petxenegs, al nord, i els turcs seljúcides –amos de Bagdad i protectors del califa–, a Anatòlia. Tanmateix, la iniciativa d'organitzar una expedició a Terra Santa no corresponia als interessos de l'emperador Aleix Comnè i des de la primera croada van existir dificultats entre grecs i llatins. Segurament el papa somniava els avantatges que en podria treure en la seva lluita contra l'Imperi:

- Es presentava com a guia de la cristiandat.
- Adreçava els cavallers a un "ideal noble": sacralitzava la guerra.

De retruc, l'emperador i els reis van veure en la croada el mitjà de fonamentar la seva condició de dirigents seculars de la cristiandat, legitimar el seu poder, i una font d'ingressos gens menyspreable.

1.4. Els moviments mil·lenaristes

Però la croada va ser també un fet de civilització i un producte de les mentalitats col·lectives. Recull la vena de nomadisme i desarrelament propis de les precedents èpoques d'invasions, i plasma l'ideal de l'home que camina per la vida –*homo viator*. No només va ser, doncs, un assumpte de l'alt clergat i de l'aristocràcia guerrera: masses de persones es van posar també en moviment a la recerca de penitència i regeneració. Totes les expedicions militars van ser acompanyades de croades de gent pobra que mai no havien estat previstes.

Per això hem de posar en estreta relació la idea de croada amb els moviments mil·lenaristes, messiànics i herètics que es van desenvolupar durant els segles XI i XII.

La nova societat feudal va contribuir a fer de la religió un instrument d'orientació i de control de les masses populars, i una justificació ideològica als privilegis de la minoria en el poder. L'estat de subjecció i de sofrència era exaltat de cara a una existència feliç després de la mort; però per a tenir-hi dret calia la resignació, la creença que aquesta vida era una vall de llàgrimes, la idea que l'ordre social era volgut per Déu, l'acceptació de tot un seguit de deures i obligacions.

Aviat, però, va sorgir el refús i la condemna total d'aquesta estructura feudal. La crítica va esdevenir gairebé sempre heretgia: atac a la doctrina justificadora de l'ordre social. Una de les manifestacions més originals del rebuig de les institucions polítiques i socials resideix en la idea de la fi del món, la qual es va unir a la ideologia mil·lenària, que no té res a veure amb la creença que el món s'acabaria l'any 1000 (no va existir cap estat de por col·lectiva pel que fa a la fi del món durant l'any 1000: això és un invent de la literatura romàntica). El que sí que existia era la convicció que la catàstrofe còsmica final hauria de fer pas a tot un període de vida feliç damunt una terra renovada, per una durada de mil anys entre les dues resurreccions. Hom creia, com alguns seguidors moderns del mil·lenarisme (pietistes, adventistes, mormons, testimonis de Jehovà), que Jesucrist, acompanyat dels seus sants, regnaria sobre la terra durant mil anys, abans del dia del judici.

El mil·lenarisme, doncs, en el significat original, es referia a la creença d'alguns cristians, basada en l'autoritat del llibre de l'Apocalipsi, que diu:

“Vaig veure encara uns setials on es van asseure, i els va ser confiat el poder de jutjar. Vaig veure també les ànimes dels qui havien estat decapitats a causa del testimoniatge de Jesús i de la paraula de Déu, junt amb els qui no havien adorat la bèstia ni la seva imatge, ni s'havien acceptat l'encuny sobre el front o sobre la mà; tots van tornar a viure i van regnar amb el Crist durant mil anys. Els altres morts no van reviure fins que es van haver complert els mil anys. Aquesta és la primera resurrecció. Feliç i sant aquell qui participa en la primera resurrecció! La segona mort no té poder sobre ells, sinó que seran sacerdots de Déu i del Crist, i regnaran amb ell durant mil anys.”

Apocalipsi (20, 4-6)

Crist, doncs, després de la seva vinguda, establirà un regne messiànic sobre la terra i hi regnarà durant mil anys abans del judici final. Els ciutadans d'aquest regne seran els màrtirs cristians, que ressuscitaran mil anys abans de la resurrecció dels altres morts. Però, ja els primers cristians ho interpretaven equiparant-se ells mateixos amb els màrtirs i esperant la segona vinguda durant la seva vida.

Segons N. Cohn, a qui seguim en aquest tema, els moviments mil·lenaristes conceben la salvació com un fet:

- Col·lectiu (en fruiran els fidels com a col·lectivitat).
- Terrenal (es realitzarà a la terra i no fora d'aquest món).
- Imminent (arribarà aviat i sobtadament).
- Total (transformarà completament la vida de la terra, que assolirà la perfecció).
- Miraculós (amb l'ajut d'intervencions sobrenaturals).

Les profecies mil·lenaristes van ser mecanismes a través dels quals alguns grups es consolidaven, enfortien i reafirmaven davant la realitat de l'opressió. (Els jueus, per exemple, convençuts de ser el poble elegit i que el seu Déu era l'únic vertader, van reaccionar contra l'opressió dels diferents imperis que els van sotmetre inventant fantasies que anunciaven el triomf total i la prosperitat

il·limitada de Jehovà: la nova Palestina serà la recuperació del paradís. Però, per haver abandonat Jehovà, el poble elegit serà castigat –fam, pesta, guerra, captivitat, etc.– fins a l'absoluta purificació del passat culpable.) Els descontents i frustrats d'èpoques posteriors van ser fascinats per l'apocalíptica jueva.

Les profecies mil·lenaristes cobraven un nou sentit revolucionari en aquelles regions amenaçades per la sobrepoblació i sacsejades per un ràpid procés de canvi social i econòmic. La pobresa, l'explotació i una dependència opressiva del senyor podien fer sorgir un mil·lenarisme revolucionari.

“Jornalers i treballadors no especialitzats, pagesos sense terra o amb poca terra per a alimentar-los, captaires i vagabunds, desocupats i gent amenaçades per la desocupació, tots els qui no podien trobar una situació estable i segura, vivint en un estat d'ansietat i frustració cròniques, formaven els elements més agressius inestables de la societat medieval. [...] Una de les maneres amb què van intentar sortir de la seva situació va ser la formació d'un grup salvacionista sota el comandament d'un guia messiànic.”

N. Cohn (pàg. 59)

Aquests líders (un laic o un frare apòstata) trobaven en les profecies mil·lenaristes un mite social que s'adaptava a llurs necessitats. El messianisme dels pobres va trobar, en la convocatòria de les dues primeres croades, el context adient per a arrelar amb força.

Els pobres es consideraven els autors de la consumació vers la qual s'encaminaven totes les coses des del principi dels temps. Es van convèncer cada cop més que ells i només ells eren els veritables instruments de la voluntat divina. Als seus ulls, el càstig de musulmans i jueus havia de ser el primer acte de la batalla final que culminaria en la destrucció del príncep del mal, de l'Anticrist. La imaginació popular va transformar els infidels en dimonis (cal abandonar la interpretació que explica l'odi als jueus a partir de la seva funció de prestadors: la concepció del jueu demoníac existia ja abans de la realitat del jueu prestador). Aviat també els pobres se les van tenir amb el clergat: les matances de capellans es van basar en la creença que les víctimes eren agents de l'Anticrist (recordem que l'emperador havia convertit l'Església, després de donar-li la riquesa dels temples pagans, en la més gran latifundista del món, i a això cal afegir-hi el luxe dels monestirs i la magnificència dels palaus episcopals).

El mite no va facilitar a les masses la solució dels seus problemes, però va servir per a neutralitzar llurs ansietats, fent-los creure's immensament importants i poderosos. Així, les multituds interpretaven amb energia una fantasia comuna que els ofería una fugida emocional tan intensa que només podien viure gràcies a ella, i estaven totalment disposats a matar i morir per ella.

Això permet explicar el massiu pelegrinatge cap a Jerusalem el 1033 i l'èxit de la predicació de Pere l'Ermità el 1096. Va ser també la causa de les “croades dels pobres” del 1096, 1146, 1204, 1212 i 1320, el final de les quals va ser sempre lamentable.

1.5. Les ciutats comercials de la Mediterrània

Els motius comercials van tenir molt poc paper en el desencadenament de la croada. Les principals ciutats mercantils italianes van entrar a contracor en el moviment. Les conquestes no van ser prèvies a l'activitat mercantil: aquesta ja existia.

El que es va esdevenir a partir del segle XIII és que l'ideal de croada només servia, en molts casos, per a encobrir empreses de naturalesa fonamentalment mercantil. El 1204, la quarta croada, finançada per la burgesia veneciana, va ser bàsicament l'expressió d'un imperialisme econòmic: es va recuperar la colònia veneciana dissident Zara i es va conquerir Constantinoble. De Jerusalem ja no se'n recordaven.

Fins ara existia la idea que la croada va ser un dels factors essencials de l'auge econòmic, i àdhuc cultural, d'Occident en els segles XII i XIII. Avui sembla evident que si la croada va poder accelerar en alguns casos el creixement de l'Europa occidental, de cap manera no el va suscitar: l'arrencada econòmica d'Occident és molt anterior al 1095.

Per això veiem en la croada no tant la causa com una de les primeres i més espectaculars conseqüències de l'auge de la cristiandat occidental. Els progressos demogràfics, econòmics, tècnics i militars van permetre a Occident passar a l'ofensiva contra el món oriental.

1.6. Moral dels sacerdots, moral dels guerrers

En el mateix concili de Clermont, a més de predicar la croada i prosseguir la reforma del cos eclesiàstic (sobretot contra la simonia i el nicolaisme), el papa Urbà II va excomunicar Felip I, rei de França.

Existeix algun paral·lelisme o relació entre aquestes tres accions? Responen a criteris comuns o a la recerca d'uns mateixos objectius? D'entrada podem afirmar que s'inscriuen dins del conflicte entre la concepció de l'església tradicional (els bisbes sotmesos al monarca) i la concepció reformista (el monarca sotmès als bisbes i aquests al papa). Tot seguit estudiarem, doncs, aquesta lluita per l'hegemonia política analitzant l'aspecte més oblidat del concili de Clermont.

Per què va ser castigat d'aquesta manera el rei de França? Les actes del concili s'han perdut, però els historiadors de l'època ens recorden el motiu: el seu comportament matrimonial.

“Essent viva la seva dona, havia pres una segona dona, la dona d'un home que era viu.”

“Havent acomiadat la seva pròpia dona, es va unir en matrimoni a la dona del seu vas-sall.”

Yves de Chartres, bisbe de la França nord, ens recorda, quinze anys després, que:

“[El rei Felip I era acusat] d’haver pres la dona al comte d’Anjou, que era la seva cosina, i de retenir-la indegudament. El rei va ser excomunicat en el concili de Clermont per aquesta acusació i per la prova d’un incest.”

L’escàndol, doncs, no era la bigàmia ni l’adulteri: era unir-se a una parenta, a la dona d’un cosí. Descrivim breument els fets, seguint Georges Duby –del qual resumim aquest apartat.

Als vint anys, Felip I s’havia casat amb Berta de Frísia. Era filla de la dona del seu cosí germà, el comte de Flandes. Es tractava d’un matrimoni pactat que segellava una reconciliació entre el rei i el seu vassall. Al cap de nou anys va tenir un fill, el futur Lluís VI. Però, el 1092, Berta va ser repudiada: va ser tancada al castell de Montreuil-sur-Mer, que pertanyia al seu dot (és el que donava el marit a la muller amb motiu del compromís matrimonial i que també servia per a desempallegar-se de la dona, deixant-li el dot de viduïtat, però tancant-la-hi). I Felip es va unir a Bertrada de Montfort, casada amb el comte d’Anjou.

Tota aquesta història no hauria comportat cap problema si no hagués coincidit amb la reforma eclesiàstica. Què hi ha, doncs, al darrere de l’acte d’excomunicar el rei de França?

Per una banda, una estratègia política. El papa, que preparava una gira pontifícia a la Gàl·lia sud –a la qual domina– vol sotmetre la Gàl·lia nord controlada pel rei. Com podia fer-ho? Seguim-ne els passos:

- El comte d’Anjou va rebre el principat de mans del papa (el seu germà gran va ser desheretat per un llegat pontifici perquè havia atemptat contra el dret de les esglésies angevines). Com s’explica que un mandatari de l’Església pogués disposar d’un comtat de França? Perquè es van aprofitar que el rei només tenia quinze anys i, a més, el comte li va comprar l’assentiment a canvi del Gàtinais (una comarca del nord).
- Però el comte d’Anjou també havia estat excomunicat perquè va fer empresonar el seu germà fins que va embogir.
- L’Església, doncs, podia servir-se del comte contra el rei. Com? El llegat pontifici va confirmar que el germà era boig, va aixecar l’excomunió del comte i li va confirmar la possessió del comtat, però li va exigir tanmateix que no es tornés a casar. Per què? Perquè d’aquesta manera Bertrada seguiria essent la seva legítima esposa.
- Al concili de Clermont es demostra el parentiu del comte amb el rei. Així es pot acusar el rei d’incest, per haver-se unit a la dona del comte. Si el rei

és indigne i impiu, el comte pot trencar el vincle de vassallatge i posar-se sota la dependència feudal de l'Església.

La tàctica que segueix la cúria és clara: aixecar l'excomunió al primer marit de Bertrada per llançar-la sobre el segon. Tot plegat reflecteix l'aspecte clau de l'època: la lluita del poder espiritual per dominar el poder temporal.

Per altra banda, hi ha una estratègia moral. No hem pas de veure aquest fet com una simple intriga amorosa. Ni Felip I és un home "luxuriós", "corromput per l'adulteri", al qual només agradava rebolcar-se pel llit, ni Bertrada és una esposa infidel, corrupta, ambiciosa, que el va seduir, com ens volen fer creure els comentaristes de l'època (Suger, Guillem de Malmesbury, Orderic Vital). Felip I no es comportava com un faldiller: casant-se amb Bertrada aplicava els preceptes d'una moral, la moral del llinatge. Sentint-se responsable d'un patrimoni, l'havia de transmetre al seu fill legítim i el 1092 només tenia un fill d'onze anys, delicat de salut, i ja no podia esperar més fills de Berta. A més, la podia acomiadar perquè l'home que la hi havia donat –el comte de Flandes– es moria. I l'elecció de Bertrada era bona: en una època de debilitat dels Capets interessava minorar les formacions polítiques invasores que es reforçaven al voltant dels castells de l'Illa de França, i Montfort era una gran fortalesa, propera a Normandia, en el flanc més amenaçat, defensada per Amaury, germà de Bertrada, la qual havia demostrat la seva fertilitat (ja tenia fills). Les noces amb Bertrada legitimarien els fills que poguessin tenir ella i Felip. De què era, doncs, culpable, el rei Felip?

Aquesta història demostra que hi havia dues concepcions del matrimoni que s'oposaven violentament en la cristiandat llatina pels volts del 1100: la dels cavallers i la del clergat. L'Església, sacralitzant la guerra a través de les croades i normalitzant el matrimoni de reis i guerrers, assolia els objectius de la seva lluita: afermar-se com a poder hegemònic en tota la cristiandat. Duby ens ho resumeix així:

"Durant un segle, l'XI, el de l'enduriment, la forma de producció senyorial es va imposar difícilment en els avalots, en la lluita aferrissada pel poder. Conservar-lo, estendre'l, imposava la concentració. El grup dels guerrers va cristal·litzar en llinatges, aferrats a la terra, al dret de manar, de castigar, d'explotar el poble pagès. Per resistir a les agressions del que és temporal, l'Església es va cristal·litzar en el rigor dels seus principis. El matrimoni és un instrument de control, i els dirigents de l'Església el van utilitzar per a enfrontar-se als laics i amb l'esperança de subjugar-los. Els dirigents dels llinatges el van utilitzar d'una altra manera per a mantenir intacte el seu poder. El moment en què el combat en el qual es ventilaven les pràctiques matrimonials va ser més impetuós és també aquell en què es descobreixen els primers efectes del creixement rural: les ciutats sortien del seu sopor, els camins s'animaven, la moneda es difonia, i això afavoria la reunió d'estats. Tot començava a adquirir mobilitat. Tot es va flexibilitzar en el desenvolupament prodigiós del segle XII. Assegurat i adientment repartit el seu poder, la classe dominant es va distendre. Mentre que es precipitava l'evolució del cristianisme vers el que va arribar a ser [...] per a Francesc d'Assís, els sacerdots i els guerrers reunits sota l'autoritat del príncep van acabar posant-se d'acord sobre el que havia de ser el matrimoni per tal que no fos pertorbat l'ordre establert. La societat i el cristianisme s'havien transformat ensems. Un dels models no va ser vençut per l'altre: es van combinar."

G. Duby (pàg. 241-242)

2. Les principals expedicions

2.1. La primera croada

Inclou bàsicament dues expedicions:

- Una croada popular composta de pagesos i pobres sense organització militar, sobretot per alemanys dirigits per Gualteri i francesos per Pere l'Ermità.
- Una croada oficial formada per:
 - La croada lotaringiana, dirigida per Godofred de Bouillon.
 - La italiana, per Bohemund i Tancred (bàsicament són normands).
 - La llenguadociana, per Raimon de Tolosa.
 - La francesa, per Robert Courteheuse i Esteve de Blois.

La peregrinació predicada per Urbà II comprenia també el projecte de conquerir Jerusalem. El papa va designar un llegat per tal que la dirigís en nom seu, en la persona del bisbe de Puy. Però, mentre s'organitzava la "croada dels senyors" va sorgir la "croada popular".

Aquesta croada popular era una gernació d'homes, dones i criatures (un total de trenta mil, potser) que per primera vegada sentia la pobresa com un privilegi perquè només els pobres podien acomplir les "obres santes". Els pobres podien anar-hi àdhuc sense organitzar-se: pitjor de com estaven no hi podien anar... És un fet que ens interessa perquè es palesen els ressorts i factors més profunds de la mentalitat religiosa col·lectiva. Van ser nombrosos els actes de saqueig i les violències que van dur a terme. Això va provocar la reacció dels búlgars i dels hongaresos, que van fer un carnatge en aquests primers croats: els pocs supervivents van ser a la fi capolats pels turcs. Dels pocs que van sobreviure hom creu que van formar un grup de vagabunds ("tafurs") que –meitat llegenda, meitat història– devastaven tota regió per la qual transitaven. Descalços, grenyuts, vestits amb parracs d'arpillera, coberts de greixum i nafres, menjaven arrels, herbes i els cossos rostits dels seus enemics. Les seves armes eren porres carregades de plom, pals, ganivets, destrals i fones. Els musulmans els anomenaven *dimonis vivents*. Altres escrits els tracten de sants i "més dignes que els cavallers". Creiem que, per la seva pobresa, estaven destinats a conquerir Jerusalem. Tanmateix, capturaven com a botí tot el que podien, violaven les dones musulmanes i feien matances indiscriminades. Tenien un rei; hom diu que era un cavaller que s'havia després del cavall, armes i armadura, a canvi de l'arpillera. Inspeccionava els seus homes i expulsava el qui tenia diners. El rei pobre esdevenia el símbol de l'esperança que havia conduït els

pobres –a través d’innombrables sofriments– a la ciutat santa. Però la realització d’aquesta esperança exigia un gran sacrifici humà: l’autoimmolació dels croats i la matança dels infidels (l’extermini de la “raça de Caïn”).

Els excessos de la croada “popular” van fer tornar més cauta l’organització de la primera croada. Es va arribar a Constantinoble a finals del 1096 i principis del 1097. L’emperador bizantí, Aleix I, va aconseguir un jurament de fidelitat dels caps croats i la promesa que l’Imperi recuperaria els territoris que abans van ser seus. A canvi, els bizantins van organitzar el pas a l’Àsia Menor, van proveir i guiar els croats, que van prendre Nicea (juny del 1097) i van assegurar la vora asiàtica del Bòsfor després de la victòria de Dorilea (1 de juliol de 1097). La xifra de seixanta mil a cent mil participants sembla exagerada. El pas següent va ser el setge d’Antioquia (que va caure el juny del 1098) i el domini d’Edessa. Els croats van tenir la col·laboració de la població armènia cristiana i es van aprofitar de la tradició independentista de l’antic principat de Filaret a Cilícia. Jerusalem va ser presa el 15 de juliol de 1099 per assalt, al qual va seguir una matança ferotge. Tanmateix, no va ser possible reunir els territoris conquerits en un sol estat: es van constituir els regnes de Trípoli, Edessa, Jerusalem i Antioquia, que es van organitzar en un rígid sistema feudal a fi de constituir una poderosa defensa contra els turcs; també per a defensar-se es van crear els ordes religiosos de caràcter militar de l’Hospital i del Temple.

2.2. La segona i tercera croada

Latabeg de Mossul, Imadeddin Zenquis i el seu fill Nur al-din van aconseguir la unificació de Síria, que va culminar amb la conquesta de Damasc el 1154. Edessa va caure a mans dels turcs el 25 de desembre de 1144.

Lluís VII de França va convèncer el papa Eugeni III per predicar una croada (a la qual es va adherir també l’emperador Conrat III), cosa que va fer Sant Bernat a Vézelay: exalta la croada com “una invenció exquisida” del Senyor mitjançant la qual admet al seu servei homicides, raptors, adúlter, perjurs i tants altres criminals i els ofereix amb aquest mitjà una ocasió per a salvar-se.

Tot i l’organització estricta d’aquesta segona croada, aviat van esclatar friccions entre francesos i alemanys, i, sobretot, entre croats i bizantins. A Anatòlia els croats van ser delmats pels turcs i les malalties; Conrad i els alemanys van reembarcar el 8 de setembre de 1148; Lluís VII va abandonar Jerusalem la primavera del 1149 capficat per problemes conjugals (la seva dona s’entenia amb Raimon de Poitiers, príncep d’Antioquia). En definitiva, l’objectiu principal de la segona croada (recuperar Edessa) no es va assolir, tant per la descoordinació i la manca d’un pla d’atac i de capacitat militar ofensiva, com per l’hostil relació amb els bizantins, l’enfortiment dels mitjans islàmics i la consciència de *jihad* (‘guerra santa’).

Nur al-din va conquerir, del 1149 al 1151, una part del principat d'Antioquia i tot el comtat d'Edessa. Va formar un gran estat que s'estenia de Mossul a Egipte. Tanmateix, els problemes de la Síria franca van arribar d'Egipte. El 1171, el visir turc Salah-ed-din (Saladí) va suprimir la dinastia fatimita d'Egipte, va restablir l'ortodòxia sunnita i es va apoderar de l'estat zèugida, conquerint Damasc (1174) i Alep (1183). Aprofitant discòrdies internes, va destruir l'exèrcit franc a Hattin (juliol del 1187) i va ocupar Jerusalem (2 de novembre de 1187), Jaffa, Beirut, Acre i quasi tot el territori de la costa menys Tir, Trípoli i Antioquia.

La petició d'ajut a Occident va originar la tercera croada. Hi van acudir l'emperador Frederic I Barba-roja, el rei de França Felip August, i el d'Anglaterra Ricard Cor de Lleó. L'emperador esperava recuperar part del prestigi perdut durant els seus enfrontaments amb el pontificat; però es va ofegar el 10 de juny de 1190 a Cilícia. L'arribada del rei francès va servir per a recuperar Acre (12 de juliol de 1191), però el 2 d'agost se'n tornà a França. Ricard Cor de Lleó va recuperar les places costaneres fins a Jaffa, va derrotar els musulmans a la batalla d'Arsuf, va conquerir Xipre i va obtenir de Saladí que els pelegrins poguessin acudir lliurement a Jerusalem, cosa que Saladí s'havia mostrat disposat a concedir des d'un bon principi; va esdevenir ídol de la cavalleria occidental i terror dels sarraïns pels carnatges que ordenava. Se'n va tornar el gener del 1192 quan era a vint quilòmetres de Jerusalem.

El que quedava del regne franc era un estat marítim que depenia de l'ajut en homes i provisions que podia rebre d'un Occident cada cop més oblidat dels seus llunyans horitzons, ateses les seves preocupacions d'expansió interior.

2.3. La quarta croada

Una nova croada va començar a predicar-se a Europa a partir del 1200, sota la inspiració d'Innocenci III per atacar el delta del Nil i trencar així l'eix polític i militar entre Egipte i Síria, com a pas previ per a la reconquesta de Palestina. Innocenci III havia establert un acord amb els venecians, els quals es van comprometre a proporcionar les naus per transportar les tropes dels croats. Atès que els croats, en el moment de la partida, no tenien els diners per al primer pagament del transport, els venecians van prestar igualment les naus, però canviant el rumb i anant a conquerir Zara. El 1204, la quarta croada, finançada així per la burgesia veneciana, va ser bàsicament l'expressió d'un imperialisme econòmic.

Quan reprenien el viatge, va arribar la notícia que l'emperador de Bizanci havia estat destronat pel seu germà i demanava ajut: a canvi, prometia diner, ajut militar per a la croada i la unió de les esglésies de Bizanci i Roma, separades des del cisma del segle XI (terme inadequat però que mantenim per rutina). Els croats es van desviar del seu objectiu, van reposar al tron l'emperador i van entrar a Bizanci el 1204, a la qual van sotmetre a un règim d'ocupació i saqueig. Es va fundar aleshores un imperi llatí a Orient, amb Balduí de Flandes

com a emperador de Romania. Els territoris de l'Imperi es van repartir de la manera següent: 3/8 per als croats, 3/8 per als venecians i els 2/8 restants per a l'emperador. Per a Venècia s'obria el mar Negre i permetia completar el seu domini de l'Egeu. Per als caps croats va ser un mitjà d'apropiar-se de nous territoris. L'emperador grec va romandre a Nicea fins que el 1261, amb l'ajut de genovesos, reconquereix Constantinoble i posa fi a l'imperi llatí d'Orient. De Jerusalem ni tant sols se'n parlava...

Oficialment, l'Europa cristiana va dur a terme només set croades (alguns autors en comptabilitzen vuit). Cada una d'aquestes croades, tanmateix, només representava el moment àlgid d'un fenomen continu de migració armada d'occidentals vers l'Orient.

3. Conseqüències i valoració crítica

“Ara partiran els joves coratjosos
que estimen Déu i la glòria
i que sàviament a Déu volen arribar;
romandran a casa els porucs i pobres nois [...].”

Tibald, comte de Xampanya i rei de Navarra

Eren, però, de debò, els “joves coratjosos” els que marxaven, i els covards els qui es van quedar a casa? Si deixem de banda el mite que la tradició catòlica n’ha fet, trobem que ja en el segle XII es van aixecar veus de protesta a causa de la ficció que hi va muntar el papat contra els heretges i els adversaris polítics.

Recordem que Constantinoble tenia relacions força satisfactòries, comercials i polítiques amb els seus veïns musulmans i que, a les terres sotmeses a l’islam, els cristians eren respectats, tenien una relativa llibertat de culte i, en conjunt, podien prescindir molt bé de l’“ajut” de Roma.

En canvi, els primers croats no van saber fer res més que saquejar la pagesia i les ciutats, fer violències de tota mena i matances indiscriminades. Els exèrcits feudals que van dur a terme l’ocupació de Jerusalem van destruir sistemàticament la població musulmana i jueva; els “barons” que comandaven aquests grups cercaven aventures o fortuna, o bé fugien de venjances o de situacions insostenibles (Robert II de Normandia estava a punt de ser vençut pel seu germà Guillem II d’Anglaterra, Boemond d’Hauteville havia sofert una cruel derrota a mans de son germanastre Roger Borsa, Godofred de Lorena fugia dels entrebancs polítics, el comte de Tolosa havia decidit de crear-se una fortuna a Terra Santa, etc.).

En conjunt, doncs, i seguint Le Goff, direm que el balanç és negatiu perquè no es va assolir cap dels objectius “oficials”:

1) El primer era la conquesta de Jerusalem:

- Va durar menys d’un segle.
- Enfront de la conquesta llatina, els turcs van tornar a fomentar la guerra santa.
- Es va desenvolupar al llarg de totes les rutes seguides pels croats un anti-semitisme virulent i genocida.
- Les comunitats cristianes gregues, armènies o síries van ser perseguides de seguida pels llatins.

2) El segon era ajudar els bizantins. Cada una de les tres primeres croades va augmentar l'hostilitat entre grecs i llatins, fins al punt de preparar la quarta croada, que acabaria amb la presa de Constantinoble.

3) El tercer era unir la cristiandat contra els infidels, però tot van ser rivalitats:

- Personals, entre els caps i la croada.
- Nacionals, entre alemanys i francesos, anglesos i francesos.
- Socials, entre clergues i laics.
- Entre cavallers i pobres, descartats aquests del botí.
- Entre els croats occidentals i els llatins orientals.

Pel que fa a la influència de les croades a Occident, el balanç també és negatiu. Les aportacions culturals d'Orient no van venir d'aquestes comunitats, sinó que la ciència grecoàrab i les tècniques orientals van arribar via Espanya, Sicília i Bizanci.

L'Església, en institucionalitzar la croada:

- Va introduir en algunes parts d'Europa, amb la creació dels ordes militars, fenòmens senyorials potents de difícil transformació.
- Va fer més costós a tot Europa el fisc pontifici.
- Va arribar a abusar de la pràctica de les indulgències (s'ha dit que l'arrel última de la reforma protestant es troba en aquest fet).
- Va propiciar els brots d'antisemitisme.
- Va moralitzar la violència i va acabar reconeixent l'existència d'un "orde militar" considerat com a indispensable per a l'harmonia universal i, per tant, legitimat per la voluntat de la providència.

L'Església creava, amb les seves nombroses i variades empreses, d'una manera indirecta, els moderns bancs europeus; el conjunt dels delmes que tot el clergat d'Europa havia de pagar anualment al papa va ser la veritable font de prosperitat de les fortes banques florentines: durant l'últim quart del segle XIII la suma total dels delmes del papat era tres vegades superior a la renda del rei del França. La cúria romana, segons F. Antal, contribuïa molt a l'extensió de l'economia monetària: amb els seus impostos s'apropiava d'una gran part de la renda europea, de manera que incrementava amb el seu diner el creixent capitalisme italià.

Els papes també necessitaven grans recursos financers per a mantenir el seu poder polític mundial, enfortir la seva influència sobre els prínceps europeus i, sobretot, afermar la seva posició en la mateixa Itàlia. Durant el segle XIII, el papat va estendre el seu poder polític restablint l'estat papal i sortint victoriós de

la seva lluita contra l'emperador: les lleves eclesiàstiques, emprades per a finalitats polítiques del papat, particularment en la seva lluita contra l'emperador, van esdevenir llei habitual, i tenien l'origen en els primers impostos que per a les croades va crear la cúria, de manera que la ficció que el diner era utilitzat per a les despeses de les croades va perdurar fins a finals del segle XIII. El monjo Salimbene de Parma, a la seva crònica, narra que per tot França era impossible, l'any 1251, de recollir almoines a favor de la croada, perquè la gent hi sentia un veritable menyspreu.

Tanmateix, la cúria romana no tenia cap intenció de renunciar a un instrument d'hegemonia tan poderós. I es va inventar noves guerres santes. Es va predicar aleshores la croada contra els esclaus gentils del nord-est europeu i, més endavant, contra els heretges en general. Hom va predicar, fins i tot, que era possible d'aconseguir tots els avantatges de penitència amb el sol fet de participar nominalment en una croada, és a dir, només "pagant" a l'Església una quantitat de diner determinada. També pagant hom va poder posseir indulgències a l'hora de la mort, en sufragi de l'ànima (!).

La croada albigea, organitzada per Innocenci III el 1209, se'ns mostra ja com l'instrument d'un totalitarisme religiós (liquidació de tota "desviació" religiosa) i com a pretext d'una guerra de conquesta.

El mot *croada* ja a finals de l'edat mitjana significava una empresa militar o ideològica adreçada contra un adversari el principal delictes del qual era pensar o viure de manera diferent a l'agressor. La croada, doncs, es va acabar convertint irremissiblement en una complicada i desvergonyida operació política i econòmica.

Per tot plegat podem afirmar que els orígens més remots de la carrera conqueridora d'Europa sobre la resta del món es remunten a les croades, que van servir per a acumular importants tresors, ampliar les relacions comercials i annexar-se nous territoris. La transició cap al capitalisme es posava en marxa.

4. Croada, política matrimonial, i moral cavalleresca

4.1. La predicació de la croada

Per a iniciar l'estudi de l'època de les croades utilitzarem un text d'N. Cohn que enumera, en poques línies, alguns aspectes clau del període:

- La convocatòria papal.
- Els objectius de la croada.
- La política pontifícia de lluita per la supremacia de Roma.
- Les violències feudals generades pels cavallers.
- L'emigració dels fadristerns.

“Quan el papa Urbà II va convocar els cavallers de la cristiandat a la croada, va alliberar en les masses esperances i odis que s'expressarien en termes molt diferents de les finalitats de la política papal. El principal objectiu de la famosa exhortació del papa a Clermont, l'any 1095, va ser el d'oferir a Bizanci els reforços que necessitava per a expulsar els turcs seljúcides de l'Àsia Menor; esperava que l'Església oriental reconeixeria a canvi la supremacia de Roma, i es restauraria la unitat de la cristiandat. En segon lloc, volia oferir a la noblesa, especialment a la de la seva França natal, un possible encarrilament per a les energies guerreres que encara s'utilitzaven massa sovint en la destrucció dels camps. El moment era molt propici, atès que el concili de Clermont s'havia ocupat àmpliament de la treva de Déu, aquesta enginyosa invenció amb la qual durant mig segle l'Església s'havia esforçat a limitar la guerra feudal [...].

Urbà va oferir fabuloses recompenses als qui prenguessin part en la croada. El cavaller que amb intenció pietosa prengués la creu obtindria la remissió de les penes temporals de tots els seus pecats i si moria lluitant tots els seus pecats li serien perdonats. A més de les espirituals també hi havia recompenses materials. La superpoblació no afectava només els pagesos; una de les raons de la perpètua guerra entre els nobles era precisament una manca efectiva de terra. Els fills més joves sovint estaven mancats de patrimoni i es veien obligats a conquerir la seva pròpia fortuna.”

N. Cohn (1985). *En pos del milenio* (3a. ed., pàg. 60). Madrid: Alianza (“AU”, 293).

4.2. Conquesta i colonització

Queda clar, doncs, que la iniciativa de la croada va ser directament del papa i que, d'entrada, va estar justificada pel seu caràcter religiós. Per això, ens cal ara subratllar:

- L'element ideològic que la va impulsar.
- La resposta popular.
- El context europeu que la va fer possible.
- La idea de croada com a conquesta.
- El fenomen colonitzador.

“La reconquesta espanyola havia preparat els esperits per a la idea de croada. El papa Gregori VII (1073-1085), que havia encoratjat activament les expedicions a Espanya, va encarar la tramesa d'un ajut militar a l'Imperi Bizantí, però [...] va ser el papa Urbà II qui la va dur a terme [...]. La iniciativa de la croada va ser obra del pontífex. Va guardar el secret molt de temps i només va revelar el seu projecte [...] en un manifest solemne, en

el concili de Clermont-Ferrand, el 27 de novembre de 1095. Aquest dia va fer una crida a la cristiandat a les armes per tal d'alliberar el Sant Sepulcre, i també per alliberar els cristians d'Orient, oprimits per l'islam [...].

La idea d'Urbà II [...] es va distingir de les empreses anteriors pel seu caràcter pròpiament religiós, originalment desinteressat, totalment internacional. El papa va fer una crida a la lluita contra l'islam a tota la cristiandat [...]. Amb Urbà II, la cristiandat respon a l'islam amb una guerra general.

[...] La croada es va propagar amb gran rapidesa, perquè va ser una idea passional, i va desvetllar una mística col·lectiva [...]. A la veu del papa, va respondre el crit de "Déu ho vol" ("Deus lo volt"), que va travessar els segles. Els qui el van escoltar, es "van creuar" (cosint, com a insígnia del seu vot, una creu de tela a la roba) [...].

L'element ideològic posat de manifest d'aquesta manera –la mística de la croada– no desapareixerà mai del tot [...]. Però immediatament es va haver d'integrar amb el fet de conquesta, i després amb el fet de colonització.

Primer, el fet de conquesta. La predicació de la croada va caure en una Europa en plena expansió. Va desencadenar l'imperialisme militar del feudalisme capetià i lotaringià, i l'imperialisme econòmic de les repúbliques marítimes [...]. L'absolució dels pecats concedida als croats per l'Església va refer una virginitat i va assegurar una coartada moral a moltes consciències tèrboles, aventurers o cavallers bandits [...]. Els més murrís, un Balduí I, un Boemond, un Tancred, trobaran en la croada la inesperada ocasió d'apoderar-se de senyories i regnes sota el sol d'Orient. El croat esdevindrà conqueridor, per al qual tots els procediments seran –violència, perjuri, àdhuc assassinat– mentre serveixin per a eixamplar el seu lot [...].

Després de la conquesta, la colonització. Un cop sorgits de l'èxit de la croada els estats francs de Síria i Palestina, les necessitats de la colonització imprimiran a la història de l'Orient llatí tendències diametralment oposades a l'esperit del 1095. A Jerusalem, Antioquia, Trípoli, Edessa, caldrà trobar un *modus vivendi* amb els estats turcoàrabs veïns, viure en permanent simbiosi amb els fel·lahs i mercaders musulmans que van romandre en terra franca, acceptar un mínim de tolerància religiosa entre cristiandat i islam [...].

Pot dir-se que la història de l'Orient llatí serà la de la sorda oposició i incessants tripijocs entre la idea de croada i el fet colonial. [...] Sense l'impuls espiritual de la croada, sense la mística del concili de Clermont, mai no hi hauria hagut a Síria colònies franques. I sense el realisme colonial d'un Balduí I, l'obra de la croada no hauria durat deu anys."

R. Grousset (1972). *Las cruzadas* (2a. ed., pàg. 21-25). Buenos Aires: EUDEBA.

4.3. De la recessió a l'expansió demogràfica

Hom sol coincidir en el fet que el creixement demogràfic i la manca consegüent de terres va ser un dels mecanismes desencadenants de l'emigració europea cap a l'est. L'anàlisi de l'evolució demogràfica europea ens permet entendre millor:

- Com la debilitat demogràfica d'Europa va facilitar l'expansió de l'islam.
- Com l'Imperi Bizantí i carolingi van basar la força en la recuperació demogràfica.
- Com la posterior debilitat demogràfica de l'àrea islàmica va propiciar el moviment de les croades.

"Aquest desenvolupament de la població va experimentar un abrupte retrocés a causa del terrible seguit d'epidèmies de pesta en el segle VI, a partir del 542, i que evidentment van persistir fins ben entrat el segle VII. El reajustament de població [...] va reduir el poder de l'Imperi Bizantí i probablement va impedir la restauració de l'Imperi d'Occident. Per altra banda, tan anul·lat estava l'Imperi Romà, que l'islam es va poder estendre per tot el sud i sud-est, mentre que els germans s'apoderaven de l'oest. Totes les àrees europees van experimentar un lleuger creixement des del 650 fins al 700, potser d'un terç de la

població. Dos imperis, el Bizantí i el Carolingi, van basar la força, en part, en aquest creixement demogràfic.

Durant el període comprès entre el 500 i el 800, els guanys assolits des del punt més baix determinat per la pesta van dur la població europea al nivell assolit abans de la pesta, potser fins i tot més alt a les àrees central i septentrional del continent. En contrast amb aquesta recuperació, en el món islàmic del sud es va experimentar una gradual davallada i tots els possibles avantatges obtinguts gràcies a la pesta van ser perduts en el període dels anys 500 al 1000. Un intent de comparació entre les diferents àrees ens la donen les xifres següents:

	500	1.000
Europa meridional	13	17
Nord i centre	9	12
Est d'Europa	5,5	9,5
Àsia Menor - Síria - Egipte - Nord d'Àfrica	22,5	12,5

Per torna, l'entusiasme que en els seus orígens va provocar l'islam començava a declinar: el califat perdia un emirat rere l'altre, començant per Còrdova, perduda el 755. Els relatius avantatges de què fruïa l'Europa cristiana vers l'any 1000 formen part també del panorama demogràfic determinat per les croades."

C. N. Cipolla (ed.) (1979). *Historia econòmica de Europa (1). La Edad Media* (pàg. 40-41). Barcelona: Ariel.

4.4. Creixement econòmic i expansió urbana

Com es pot caracteritzar, des d'un punt de vista econòmic, el segle XI, de manera que ens permeti obtenir una visió més global del fenomen de les croades? Una de les tesis tradicionals sobre aquest període ens la forneix H. Pirenne, que creu que l'impuls econòmic i el renaixement comercial són deguts a un agent extern a la mateixa dinàmica feudal. Encara que no tothom hi estigui d'acord, val la pena subratllar els punts bàsics de la tesi de Pirenne, com ara:

- La represa econòmica del segle X.
- El despertar del segle XI.
- La reforma eclesiàstica: la lluita contra l'emperador.
- El militarisme feudal: expansió i conquesta.
- Altes taxes de natalitat: increment d'aventurers, mercenaris i mà d'obra.
- Aparició de noves ciutats.
- Increment de la colonització agrària: noves rompudes.
- Renaixement comercial: l'àrea meridional i l'àrea hanseàtica.
- El retrocés de l'islam.

"[...] El segle X va ser, si no una època de restauració, sí una època d'estabilització i de pau relativa. [...] Podem considerar el segle X com el moment en què el moviment ascendent de la població experimenta un nou impuls.

"[...] va ser en el segle X quan es va esbossar l'estructura que ens presenta el segle XI. La famosa llegenda dels terrors de l'any 1000 no està mancada [...] de significació simbòlica. Sens dubte és fals que els homes esperessin la fi del món l'any 1000, però el segle que arrenca d'aquesta data es caracteritza [...] per una recrudescència tan acusada de l'activitat, que podia considerar-se com el despertar d'una societat tenallada durant molt de temps per un malson angioixós. En tots els camps s'observa la mateixa explosió d'energia i fins

i tot, jo diria, d'optimisme. L'Església, reanimada per la reforma cluniacena, intenta [...] alliberar-se de la servitud a la qual la tenen sotmesa els emperadors. L'entusiasme místic que l'anima i transmet als seus fidels els llença a la grandiosa i heroica empresa de les croades [...]. L'esperit militar del feudalisme li fa abordar i triomfar en empreses èpiques. Cavallers normands aniran a combatre, al sud d'Itàlia, bizantins i musulmans i funden allí els principats dels quals aviat sorgirà el regne de Sicília. Altres normands, als quals s'uneixen els flamencs i els francesos del nord, conquereixen Anglaterra [...]. Al sud dels Pirineus, els cristians obliguen a retrocedir els sarraïns d'Espanya [...]. [Aquestes empreses] haurien estat manifestament impossibles sense l'abundant natalitat, que és una de les característiques del segle XI. La fecunditat de les famílies es donava tant entre la noblesa com entre els camperols. Els fadrísters eren molt abundosos [...] impacients per a mirar de fer fortuna lluny. Arreu hom troba aventurers a la recerca de guanys o de treball. Els exèrcits estan abarrotats de mercenaris [...] que lloguen els serveis a qui els vulgui contractar [...]. A totes les regions d'Europa s'ofereixen braços en quantitat superabundosa i això certament explica els grans treballs de rompudes i artifatges i de construcció de dics [...]. Europa es va colonitzar a si mateixa a causa del creixement dels seus habitants. Els prínceps i els grans propietaris van començar a fundar noves ciutats [...]. Van començar a aparèixer clarianes en els grans boscos [...].

[...] l'augment de població i la renovació de l'activitat [...] va evolucionar en profit de l'economia agrícola. Però la seva influència es va notar també en el comerç, el qual inicia, ja abans del segle XI, un període de renaixement. Aquest renaixement es va desenvolupar sota els auspicis de dos centres [...]: Venècia i la Itàlia meridional per una banda i la costa flamenca per l'altra, cosa que fa suposar que és el resultat d'un agent extern [...]. De la mateixa manera que el comerç occidental va desaparèixer en tancar-se les seves sortides a l'exterior, va tornar a sorgir amb l'obertura d'aquestes sortides.

[Venècia], des del segle VIII, es dedica amb èxit al proveïment de Constantinoble. Els seus vaixells hi transporten els productes de les regions que l'envolten per l'est i l'oest: blat i vins d'Itàlia, fusta de Dalmàcia, sal dels llacs i [...] esclaus [...]. Per paga reben els valuosos teixits que fabrica la indústria bizantina, així com espècies [...]. La seva religió és una religió pròpia de gent de negocis. Poc els importa que els musulmans siguin els enemics de Crist, si el comerç amb ells pot ser rendible...

[...] la influència veneciana no va ser l'única a fer-se notar [...]. Bari, Tàrent, Nàpols, però principalment Amalfi, mantenen amb Constantinoble relacions similars a les de Venècia [...]. La seva navegació no podia deixar de trobar [...] seguidors entre els habitants de les ciutats costaneres situades més al nord. I, efectivament, des dels inicis del segle XI, es pot comprovar com Gènova [...] i [...] Pisa esmercen llurs esforços cap al mar. El 935 els pirates sarraïns ja havien saquejat Gènova [...]. No es podia obrir el mar a la navegació si no era per la força. El 1015-1016, una expedició és dirigida pels genovesos, de comú acord amb Pisa, contra Sardenya. [...] el 1034, s'apoderaven temporalment de Bona a la costa africana; els pisans [...] entren victoriosament, el 1062, al port de Palerm, l'arsenal del qual destrueixen. El 1087, les flotes de les dues ciutats [...] ataquen Mehdià.

[...] La catedral de Pisa, construïda després del triomf, és un símbol admirable del misticisme dels vencedors i de la riquesa que la navegació comença a proporcionar. Per a decorar-la són utilitzades columnes i marbres preciosos portats d'Àfrica [...].

Així, davant el contraatac cristià, l'islam retrocedeix a poc a poc. El desencadenament de la primera croada (1096) marca el seu retrocés definitiu. Ja el 1097, una flota genovesa posava rumb a Antioquia amb la intenció de dur als croats reforços i queviures. Dos anys més tard, Pisa enviava vaixells "per ordre del papa" per alliberar Jerusalem. Des d'aleshores, tota la Mediterrània s'obre o, millor dit, es torna a obrir a la navegació occidental. Com en l'època romana, es restableix l'intercanvi d'una banda a l'altra d'aquest mar essencialment europeu.

El domini islàmic sobre la Mediterrània ha acabat. Sens dubte, els resultats polítics i religiosos de la croada van ser efimers. El regne de Jerusalem i els principats d'Edessa i Antioquia van ser reconquerits pels musulmans en el segle XII, però la mar ha quedat a mans dels cristians. I són ells els qui ara exerceixen la preponderància econòmica. Tota la navegació en les "escales de llevant" els pertany. Els seus establiments comercials es multipliquen amb sorprenent rapidesa en els ports de Síria, Egipte i en les illes del mar Jònic. Mitjançant la conquesta de Sardenya (1022), Còrsega (1091) i Sicília (1058-1090) arravaten als sarraïns les bases de l'operació que, des del segle XI, els havien permès mantenir occident bloquejat [...].

Però llurs progressos (de Gènova i Pisa) van suscitar també la gelosia de Venècia, que no podia aguantar haver de compartir amb aquests pervinguts un comerç el monopoli del qual pretenia conservar [...]. Comença d'aquesta manera entre les ciutats marítimes un conflicte que durarà tant de temps com la seva prosperitat..."

H. Pirenne (1972). *Las ciudades de la Edad Media* (pàg. 53-70). Madrid: Alianza.

4.5. Emigració dels pobres o revolta popular

La informació fornida pels textos anteriors ens permet entendre millor la visió que de la primera croada ens ofereix Guibert, abat de Nogent, on posa de manifest:

- L'impacte popular de la predicació de la croada.
- La importància del factor demogràfic en la seva gestació.
- La situació econòmica i el daltabaix dels preus.

“VI. Un cop acabat el concili que s’havia celebrat a Clermont, una mica abans de l’octava de Sant Martí, al mes de novembre, es va aixecar arreu de França un gran rumor; [...] i era tan gran el zel dels pobres, inflamats pels desitjos [d’emprendre el viatge] que cap d’ells no va considerar la petitesa dels seus ingressos, ni va examinar la conveniència de deixar llurs cases, vinyes i camps; al contrari, [cadascú] va vendre el millor de les seves possessions a un preu molt més baix que si s’hagués trobat sotmès a la més dura captivitat, tancat en una presó i forçat a la necessitat de rescatar-se al més aviat possible. Es va produir en aquesta època, per causa d’una general manca de grans, una gran penúria àdhuc entre els rics, de manera que, encara que tingués molt per comprar, no posseïen res o quasi res per a fer-ho [...]. Doncs, com he dit abans, encara que aquell temps poc fèrtil limités els béns de tots, [quan Crist va inspirar] a aquestes masses innumbrables l’impuls de marxar voluntàriament a l’exili, les riqueses d’un bon nombre d’ells van sorgir de seguida; i el que semblava més car mentre ningú no es movia va ser de sobte venut a un preu roí, quan tots es van disposar a emprendre el viatge [...]. Aquella manca de grans es transformava aleshores en abundància [...]. Vam veure en aquella ocasió coses sorprenents i molt propícies per a provocar el riure: pobres que, ferrant els bous com si fossin cavalls i enganxant-los a un carro de dues rodes, hi carregaven les seves escasses provisions i els seus fills i l’arrossegaven; i quan els nens tenien al davant algun castell o ciutat preguntaven si allò era Jerusalem [...].

VIII. Mentre els prínceps, que necessitaven [fer] moltes despeses i [utilitzar] els serveis del seu seguici, feien els preparatius lentament i enutjosa, el petit poble, dèbil de recursos però molt nombrós, es va unir a un tal Pere l’Ermità i el va obeir com a mestre seu [...].”

Guibert de Nogent. *Gesta Dei per Francos* (llibre I, cap. I, VI i VIII).

A què era deguda la massiva resposta popular? Com es poden explicar aquests comportaments col·lectius? Tot seguit seguirem una pista:

- La misèria i la fam com a context material.
- La recerca col·lectiva de la salvació com a resposta.
- L’aparició de profetes com a signes dels temps.
- La revolta social com a rerefons de les heretgies.

“L’exèrcit que el papa havia somniat havia d’estar format per cavallers amb els seus vasalls, tots plegats preparats per a la guerra i degudament equipats [...]. Per la seva part les bandes reunides per a la predicació dels profetes estaven constituïdes per [...] pobres i provenien d’aquelles regions superpoblades en què la sort dels pobres era una perpètua calamitat. A més durant la dècada 1085-1095 la vida havia estat molt més difícil [...] havien tingut lloc un seguit ininterromput d’inundacions, eixuts i fams. A partir de l’any 1089 [...] una plaga particularment desagradable [...] assotava les ciutats i els pobles... Les reaccions de la massa davant d’aquestes calamitats havien estat les habituals: la gent es congregava en grups devots i penitents al voltant dels ermitans i d’altres sants, i s’embarcaven en una recerca col·lectiva de la salvació. La sobtada aparició dels profetes predicant la croada donava a aquestes masses afligides l’oportunitat de formar grups salvacionistes a escala molt més àmplia i al mateix temps d’escapar-se de terres en què la vida havia esdevingut intolerable [...].

[...] Les darreres croades populars poden ser considerades com els primers assajos d'una mena de mil·lenarisme que era nou a l'Europa medieval i que pretenia, encara que de manera confusa, abatre els poderosos i exaltar els humils [...]. El 1309 el papa Climent V va enviar una expedició de cavallers hospitalaris a la conquesta de Rodes com a baluard contra els turcs; el mateix any es va patir molta fam a Picardia, als Països Baixos i a la part baixa del Rin. Les dues circumstàncies plegades van bastar per a provocar una altra croada del poble a la mateixa regió [...]. Quan el 1315 una pèrdua universal de collites va conduir els pobres quasi al canibalisme, es van formar llargues processons de pelegrins quasi nus implorant el perdó de Déu, mentre que les esperances mil·lenaristes estaven en tot el seu apogeu. En mig de la fam es va estendre una profecia que anunciava que els pobres, empesos per la necessitat, s'aixecarien en armes contra els rics i poderosos [...]. No ens ha de sorprendre que quan el 1320 Felip V de França va proposar una altra expedició a Terra Santa, la seva idea va ser immediatament captada per les masses desesperades [...].

[...] els primers a respondre van ser els pastors o porquerols, alguns dels quals encara sense barba, per això aquest moviment també és conegut amb el nom de *croada dels pastors* [...]. Va ser una croada que mentre va durar semblava amenaçar, més que qualsevol de les anteriors, la total estructura de la societat; els "pastoureux" del 1320 terroritzaven profundament rics i privilegiats."

N. Cohn (pàg. 62 i 101-103)

4.6. La visió des de Bizanci

Per a completar la visió d'aquest moviment ens podem referir ara a l'actitud dels bizantins davant l'onada migratòria que se'ls apropiava, i a la imatge que tenien dels croats. Un text de la filla primogènita de l'emperador Aleix I així ens ho descriu:

"Tanmateix, jo vull donar un relat més clar i detallat d'aquest assumpte; segons el rumor que circulava arreu, Godofred va ser el primer que va vendre les seves terres i va prendre el camí en qüestió. L'home era molt ric, molt orgullós de la seva noblesa, de la seva bravesa i de la il·lustració de la seva raça; perquè cada celta desitjava avantatjar els altres. Es va produir aleshores un moviment, d'homes i de dones junts, com mai no s'havia vist; les gents més simples anaven realment impulsades pel desig de venerar el sepulcre del Senyor i de visitar els llocs sants; però els homes perversos, com Boemond i les seves comparses, tenien en el fons del cor un altre desig i l'esperança que potser ells podrien, de passada, apoderar-se de la mateixa ciutat imperial, com si haguessin trobat allí una ocasió de benefici. Boemond torbava els ànims de molts nobles guerrers perquè ell alimentava un vell odi contra l'autocrator. Tanmateix, Pere, després d'haver predicat, com ja s'ha dit, va ser el primer de tots a franquejar l'estret de Longobardia amb 80.000 homes a peu i 100.000 a cavall i va arribar a la ciutat imperial travessant Hongria."

A. Comnena. *Alexiada* [document en línia] (llibre X, cap. V, núm. 4-10). http://en.wikisource.org/wiki/The_Alexiad.

Deixant de banda, doncs, l'esperit que animava les multituds de pobres, el text d'A. Comnena es refereix obertament a aquells croats moguts per un esperit laic i un clar interès econòmic. Com a testimoni d'aquesta "altra" manera de marxar a la croada tenim la carta d'un colonitzador, Foucher de Chartres, en la qual es palesa:

- La integració dels nouvinguts a la nova cultura.
- La pèrdua total de l'ideal de croada contra l'infidel.
- L'enriquiment dels colonitzadors.

“Vam ser occidentals i hem esdevingut orientals; el qui era italià o francès s’ha tornat galileu o palestí, l’home de Reims o de Chartres s’ha transformat en siríà o antioquè. Ja ens hem ben oblidat dels nostres vells països. N’hi ha que mai no els han arribat a conèixer i fins i tot ni n’han sentit parlar. Ara posseïm cases i servents amb tanta seguretat com si haguessin estat heretats dels pares. N’hi ha també que han pres per muller, no pas una del seu país, ans una siriana o una armènia o, aneu a saber, potser fins una sarraïna batejada. Aquí es té sogre, sogra, gendre, mainada i tota mena de parents. Ja n’hi ha que beuen vi de la seva vinya, altres es nodreixen del fruit dels seus camps. Ens fem entendre en totes les llengües del país: tant indígenes com forasters, colons, tothom ha esdevingut poliglòt i la confiança acostava les races més diverses. Es compleix la dita de les Escripures: «El lleó i el bou, tots dos van menjar a la mateixa menjadora.» El foraster ja s’ha tornat com del país, l’immigrant s’assembla a l’indígena. Tothora tenim parents i amics que vénen des d’Occident per alegrar-nos. Sense por de cap mena deixen tot el que hi posseïen, perquè el qui allà era un pobre, troba aquí, gràcies a Déu, la riquesa. El qui no tenia si no algun dineró, aquí té tresors. El qui a la seva pàtria no gaudia de cap possessió, te’l trobes aquí senyor d’una ciutat. Haurem potser de girar cua quan aquesta terra d’Orient haurà satisfet tots els nostres desitjos?”

Carta de Foucher de Chartres

4.7. Una primera forma d’acumulació de capital

Aquest panorama quasi idíl·lic amaga, tanmateix, un fet cabdal: com es van arribar a enriquir els croats?, d’on prové la riquesa dels colonitzadors?, estava fonamentat el recel que deixava entreveure el text d’A. Comnena?, realment la croada oficial de cavallers anava a alliberar el Sant Sepulcre? El següent recull de textos, alhora que ens permetrà respondre a aquests interrogants, ens mostrarà per a què van servir les croades i com se situen a l’alba de la transició cap al capitalisme.

“El 15 de juliol de 1099 era conquerida Jerusalem [...]. Tots els defensors de la ciutat van abandonar els murs i van fugir per tota la ciutat i els nostres els van perseguir matant-los i acoltellant-los fins a arribar al temple de Salomó [...], on es va produir un carnatge tan atroç que els nostres caminaven entre la sang que els arribava als genolls.

Immediatament se’n van anar a recórrer la ciutat, i van robar l’or, la plata, els cavalls, les mules i van assolir les cases que eren plenes de riqueses. Després, immensament contents, plorant d’alegria, els nostres van anar a adorar el Sant Sepulcre del Nostre Salvador Jesús i van satisfer llurs deutes amb Ell. [...]

El repartiment del botí comportava tot tipus de disputes i les cobejances sorgides semblaven discòrdies i querelles entre els croats. Robert de Clary és el primer a queixar-se d’aquests «importants homes» que, durant el repartiment, s’han quedat, desvergonyidament, amb les tres quartes parts del botí:

«Fins i tot aquells que se suposava que havien de tenir cura dels béns prenien joies d’or i tot allò que els dictava el seu caprici [...] i cadascun dels homes rics prenia joies o teles d’or o qualsevol altra cosa que desitgés [...] i no es repartia res entre les tropes ni entre els cavallers pobres que havien, tanmateix, ajudat a guanyar [...]»

Parla amb coneixement de causa, atès que en un altre passatge explica amb detall com el seu germà Aleaume, que havia destacat per les seves gestes brillants, i va ser un dels primers a entrar a la ciutat, troba nombroses dificultats durant el repartiment amb el pretext que, pel fet que és un clergue i no cavaller, no tenia dret al botí.”

R. Pernoud (1987). *Los hombres de las cruzadas* (pàg. 76-77, 222). Madrid: Swan.

“Igual que aquest palau es va rendir al marquès Bonifaci de Monferrat, el de les Blanquernes es va rendir a Enric, germà del comte Balduí de Flandes, de manera que es van salvar igualment les vides dels qui hi eren a dins. També allí va ser trobat un tresor molt gran [...]. Cadascú va omplir amb els seus el castell que li va ser lliurat i va fer custodiar el tresor; i els qui estaven dispersos per la ciutat van fer també un gran botí; va ser tan gran el guany que ningú no podria fer el compte [entre] or i plata, vaixelles, pedres precioses, setins, teixits de seda, capes [...] i tot tipus d'objectes preciosos com mai no s'havien trobat a la terra. Godofred de Villehardouin, mariscal de Champagne, dóna testimoni segons la veritat i en consciència que, des que el món va ser creat, mai no s'havia guanyat tant en una ciutat [...].

[...] va ser gran l'alegria per la fortuna i la victòria que Déu els havia proporcionat, atès que els que havien estat en la pobresa nedaven ara en la riquesa i el luxe.”

G. de Villehardouin (1952). “La conquête de Constantinople”. A: Pauphilet (ed.). *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age* (pàg. 144-147). París: La Pléiade.

“L'acumulació de capital-diner pels mercaders italians que van dominar la vida econòmica europea dels segles XI al XV prové directament de les croades, que van ser una enorme operació de rapinya.

Sabem, per exemple, que el 1101 els genovesos van ajudar els croats en la conquesta i el pillatge del port palestí de Cesarea. Van rebre riques recompenses per als seus oficials, van remunerar amb el 15% del botí els propietaris dels vaixells i van distribuir la resta entre vuit mil mariners i soldats; cadascun d'ells va rebre 48 «solidi» i una lliura de pebre. Cadascun d'ells es va transformar, doncs, en un petit capitalista.”

E. Mandel (1977). *Tratado de economía marxista* (6a. ed., vol. I, pàg. 139). Mèxic: Era.

“Els beneficis van esdevenir fabulosos i amb el temps el papa va condemnar el fet consumat. És cert que abans s'havien dut a terme tot tipus d'invasions i de guerres [...] però aquí apareix un nou tipus d'exploració en el qual s'utilitzava conscientment la religió per a ampliar les relacions comercials i organitzar territoris estrangers com a annexos permanents d'Europa.”

O. C. Cox (1972). *El capitalismo como sistema* (pàg. 107). Madrid: Fundamentos.

4.8. La guerra santa cristiana

Tot i l'evidència d'aquests fets, l'Església seguia predicant la croada, insistint, com fa sant Bernat el 1147, en:

- L'alliberament contra l'infidel.
- L'exaltació de la vida cavalleresca.
- La sacralització de la guerra.

“Ha arribat, germans meus, el temps favorable i accepto; han arribat els dies de copiosa i rica salut. El món s'ha estremit, tot ell s'acaba de commoure amb les doloroses notícies que el Déu del cel perd la seva terra. Dic la seva terra, aquella, s'entén, en la qual es va veure el verb del Pare predicant i ensenyant els homes, i vivint en la seva companyia durant més de trenta anys; aquella terra que va il·luminar amb el resplendor dels seus miracles, i va consagrar amb la seva divina sang, i va embellir amb les primeres flors de la seva resurrecció. Avui, pel mal dels nostres pecats, han aixecat el seu sacríleg cap als enemics declarats de la creu i han passat a sang i foc aquella terra de les antigues promeses. I el dia s'apropa, en què, si ningú no els surt al pas, arribaran fins a la mateixa ciutat del Déu viu, i irrompran als seus carrers, i assaltaran els monuments sagrats de la nostra redempció i profanaran els llocs sants que va envermellar com amb purpúria rosada la sang de l'Anyell Immaculat. [...]

I atès que la vostra terra és fecunda en barons encoratjats i rica en joventut animosa, exuberant de força i de valor; atès que la bravesa del vostre poble vola en ales de la fama per tot el món i publica el vostre esforç als quatre vents, aixequen-vos també vosaltres, cenyiu-vos virilment les armes i allisteu-vos, gelosos i fervents, sota les banderes on campeja el nom de Crist. Renuncieu a aquest gènere de milícia, o millor dit, de malícia i perversitat [...] amb què us arreu contínuament per precipitar-vos els uns contra els altres i exterminar-vos amb les vostres pròpies mans. Quin furor us arravata, desventurats,

per a clavar la vostra espasa en el cor del vostre germà, i arrencar-li juntament amb la vida del cos la de l'ànima? El vencedor pot gloriar-se en aquests combats d'haver mort la seva pròpia ànima quan s'alegra d'haver mort el seu enemic! Llençar-se a aquests combats no és senyal de bravesa i d'audàcia, sinó més aviat de bogeria, d'insània i frenesí. Jo us ofereixo, poble bel·licós, soldats valents, jo us ofereixo un palenc on lluiteu sense exposar-vos a cap perill, on pugueu vèncer amb glòria vertadera, i on la mateixa mort sigui un premi avantatjós.”

Sant Bernat (1929). *Obres completes*. V: *Epistolari* (carta CCCLXIII, pàg. 682-685). Barcelona.

Aquesta forma de predicar la croada posa de manifest un canvi bàsic en l'actitud de l'Església vers la guerra: es passa de l'actitud pacifista, més o menys explicitada pels primers bisbes, a una actitud, inspirada en Agustí d'Hipona, sobre la guerra justa en la qual lluitar i matar no només no és motiu de pecat, sinó que s'absol qui hi participa. En el sermó i propaganda de les croades, la idea de la missió cristiana de la cavalleria es mostra amb tota claredat. La croada complia, així, la missió de dotar l'Església d'un exèrcit permanent i li atribuïa el dret de dirigir l'autoritat militar. I tot com a justificació de la lluita contra l'emperador per l'hegemonia política sobre Europa. Cristiandat i bel·licositat es donaven, un cop més, la mà.

“Un aspecte de l'ideal de croada [...] és la manera en què aquest ideal va induir les autoritats de l'Església i, en particular, el reformat papat a reglamentar el lloc que ocupaven en la societat la guerra i els guerrers a finals del segle XI. La convocatòria de croada del papa Urbà II, el 1095, va assolir el punt culminant en donar per acabat un llarg període d'evolució en l'actitud de l'Església en aquests assumptes. Sempre havia existit una tensió en el pensament cristià entre les actituds pacifistes i les militants de la tradició judeocristiana [...]. En l'Església primitiva la tradició pacífica tenia una gran força, i això era degut al fet que entre els primers pares es veia la violència de les guerres dels romans com una violació de la caritat cristiana. Tanmateix, després de la conversió de Constantí, aquesta situació es va modificar una mica perquè ara les guerres dels romans eren iniciades per un emperador cristià i en defensa d'un estat que s'estava tornant predominantment cristià. Agustí [...] va dissenyar el que esdevindria els fonaments de la posterior teoria cristiana medieval de la guerra justa [...]. El començament de l'edat mitjana va heretar moltes idees sobre la justificació, o no, de la guerra (i per tant sobre el paper del guerrer en la societat) totalment ambigu.

[...] amb el temps, el pensament eclesiàstic va començar a decantar-se per la militància, fins que finalment la indulgència de les croades va invertir els ensenyaments dels llibres penitencials. «Aquells que facin aquest viatge guanyaran el perdó de tota penitència», va prometre Urbà a Clermont; lluitar i matar en aquesta nova guerra per a alliberar Terra Santa no faria incórrer en falta, sinó que absoldria els homes del pecat. [...]

[...] el canvi s'ha produït dins d'un sistema d'idees profundament eclesiàstic i jeràrquic. L'organització episcopal de forces militars per a defensar la pau de Déu i la crida de Gregori a la “militia Sancti Petri” apunten cap a una cavalleria que serà el fort braç dret del clergat i que estarà sotmesa directament a les seves ordres. La propaganda clerical de les croades va obrir el “nou camí” per als cavallers. Per al croat, els ordres militars, el Temple, l'Hospital i els ordres teutònics i espanyols, són precisament això, el poderós braç dret de l'Església militant. [...]

[...] el que era realment nou en l'ensenyament de l'Església a finals del segle XI era l'exigència de les autoritats eclesiàstiques de dirigir l'autoritat militar com un dret, i no la santificació de la convocatòria a les armes.

[...] Cristiandat i bel·licositat s'entrellaçaven de manera inseparable des dels primers moments de la formació de la cavalleria com a elements combinats d'una antiga herència.

[...] Les croades s'han convertit en una gran aventura cavalleresca en la qual el servei de Déu, la recerca de la fama i la recompensa terrenal s'han entrelligat tan fortament que no cal intentar més desenredar els fils.

[...] Les croades oferien l'oportunitat que el comportament heroic s'inclogués en un context cristià.”

M. Keen (1986). *La cavalleria* (pàg. 68-75, 81-82). Barcelona: Ariel.

4.9. L'enfrontament papa-emperador

La convocatòria d'Urbà II a les croades va ser, doncs, una crida a la cavalleria en general, sense admetre cap intermediari entre ell –com a vicari de Pere– i la institució cavalleresca. Era un acte més en la lluita pel *dominium mundi* entre el papa i l'emperador. Un dels documents bàsics d'aquest enfrontament va ser el *Dictatus Papae*, redactat el 1075 pel papa Gregori VII, on resumeix la concepció teocràtica del papat enfront dels poders civils.

- “1. Només l'Església romana ha estat fundada per Déu.
2. Només el pontífex romà té dret a ser anomenat *universal*.
3. Només ell pot deposar i absoldre els bisbes.
4. El seu llegat, en un concili, està per damunt de tots els bisbes, encara que sigui inferior a ells en grau, i pot pronunciar contra ells una sentència de deposició.
5. El papa pot deposar els absents.
6. Respecte a aquells que han estat excomunicats per ell, no es pot, entre altres coses, viure-hi sota el mateix sostre.
7. Només ell pot, segons la necessitat, promulgar noves lleis, reunir noves gents, transformar una col·legiata en abadia, dividir un bisbat ric i unir bisbats pobres.
8. Només ell pot utilitzar les insígnies imperials.
9. El papa és l'únic al qual tots els prínceps besen els peus.
10. El papa és l'únic el nom del qual ha de ser pronunciat a totes les esglésies.
11. El seu nom és únic a tot el món.
12. A ell li es permès de deposar els emperadors.
13. A ell li es permès de canviar els bisbes d'una seu a una altra segons la necessitat.
14. Ell té el dret d'ordenar un clergue de qualsevol església, on ell vulgui.
15. Aquell qui ha estat ordenat per ell pot manar en l'església d'un altre, però no ha de fer la guerra, no ha de rebre d'altre bisbe un grau superior.
16. No es pot convocar cap sínode general sense el seu consentiment.
17. Cap text o llibre no pot tenir valor canònic fora de la seva autoritat.
18. Les seves sentències no poden ser reformades per ningú i únicament ell pot reformar les sentències de tots.
19. No ha de ser jutjat per ningú.
20. Ningú no pot condemnar el qui apel·la a la Seu Apostòlica.
21. Les causes majors de tota l'Església han de ser transferides a la Seu Apostòlica.
22. L'Església romana mai no s'ha equivocat, i segons el testimoni de l'Esriptura mai no s'equivocarà.
23. El pontífex romà, canònicament ordenat, esdevé indubtablement sant pels mèrits del benaurat Pere.
24. Per ordre i amb el consentiment del papa està permès als súbdits d'acusar.

25. Ell pot, fora d'una assemblea sinodal, depositar i absoldre els bisbes.
26. El qui no està amb l'Església romana no pot ser considerat com un catòlic.
27. El papa pot deslligar els súbdits del jurament de fidelitat als malvats."

Dictatus Papae

La resposta de l'emperador Enric IV no es va fer esperar, i el 27 de març de 1076, li adreçava una carta en què les crítiques defineixen els principals punts de fricció:

"Enric, rei no per usurpació, sinó per santa ordenació de Déu, a Hildebrand, que ja no és papa sinó un fals monjo.

Has merescut per la teva confusió aquesta forma de salutació, tu qui, en la conducta de les coses de l'Església, has jugat a sembrar la confusió allí on s'espera la dignitat, la maledicció allí on s'espera la benedicció.

No farem esment de totes les teves moltes faltes, sinó només de les més notables; tu no només no has temut posar la mà sobre els dirigents de la Santa Església, sobre els arquebisbes, bisbes, sacerdots, que eren unguits del Senyor, sinó que els has trepitjat com a esclaus, als quals el seu senyor no ha de retre comptes. Amb aquests serveis penses comprar el favor popular. Segons tu, ells no saben res, només tu ho saps tot, i aquesta ciència la vols per a destruir i no per a construir.

És de creure que el benaurat Gregori, del qui tu usurpes el nom, va profetitzar, perquè va dir: «El nombre dels seus fidels exalta de vegades l'ànima el pontífex, fins al punt que ell creu saber-ne més que tots perquè ell pot més que tots.» Nosaltres hem suportat aquest orgull, nosaltres, que som guardians de l'honor de la Santa Seu. Però tu has pres la nostra humilitat per debilitat. Aleshores t'has adreçat contra el poder reial, que ens ha estat concedit per Déu. T'has atrevit a amenaçar-nos de desposseir-nos com si nosaltres haguéssim rebut el regne de les teves mans, com si a les teves mans i no a les mans de Déu hi hagués el regne i l'Imperi.

És Nostre Senyor Jesucrist qui ens ha cridat al regne. Ell no t'ha cridat al sacerdoci. Tu has obtingut els càrrecs: per astúcia, mitjà tan oposat a la professió monàstica, tu has tingut el diner; per diner, el favor; pel favor, les armes; per les armes la Seu de Pau. I de la teva Seu de Pau, has torbat la pau. Tu has armat els súbdits contra els prelats. Els has ensenyat a menysprear els nostres bisbes cridats per Déu, tu que no has estat cridat. Tu has donat als laics el ministeri episcopal sobre els sacerdots, que ells poden condemnar i depositar com si no haguessin rebut de la mà mateixa de Déu per la imposició de les mans dels bisbes, per a ser ensenyats. A mi mateix, que tot i indigne he estat consagrat entre els cristians per a regnar, tu m'has colpejat; jo que, en virtut de la tradició dels sants pares, només puc ser jutjat per Déu, i que només per un crim de fe, que a Déu no agradi, podré ser depositat [...]."

4.10. Cultura i societat cavalleresca

Tot aquest món que hem intentat recrear i explicar, va generar un seguit d'expressions culturals que abracen des del romànic fins a l'escolàstica, des de la lírica trobadoresca fins a les escoles d'àbac. Un tema, però, podria sintetitzar l'esperit de l'època: si el mateix temps que es predica la croada s'excomunica Felip I, això pot significar que el món dels cavallers i la moral matrimonial configuraven els dos pols sobre els quals giraran les dues formes de subjecció típiques de l'*ethos* medieval: el vassallatge feudal i l'adoració religiosa. I quin tema no recull millor aquests elements que l'amor cortès? Recordem l'exordi d'*Orlando furioso*:

"Són les dones, els cavallers, les armes, els amors, les cortesies, les empreses valeroses el que canto."

Seguint les indicacions d'aquests versos, intentem establir alguns paral·lelismes, com ara:

- Aspiracions de la cavalleria - aspiracions dels trobadors.
- Ètica de servei a la dona - ètica de servei al senyor.
- Caràcter internacional tant de la cultura aristocràtica seglar com de l'eclesiàstica.

“La inseguretad de la cavalleria menor va atiar en gran manera el seu interès per les recompenses que els grans senyors els podien oferir. [...] En aquest aspecte la literatura reflecteix fidelment les reals aspiracions de la societat cavalleresca, en la qual els joves cavallers, els solters, sense res més per oferir que les seves espases, el seu noble origen i una educació que els havia ensenyat el plaer de l'aventura, eren l'element més nombrós que s'apinyava a la cort entorn de la gran noblesa. Per a aquests homes, l'autèntica posició social dels quals era insegura, el servei a un gran senyor tenia un fort atractiu, tant psicològic com econòmic, perquè estaven associats a la posició i a la reputació dels homes i dels llinatges als quals servien. La funció literària de la Taula Rodona d'Artús era, evidentment, la de ser símbol de la igualtat per la qual tots els cavallers, grans i humils, es barrejaven a la taula un cop que havien guanyat, per valor o per servei, el seu dret a tenir-hi un lloc.

Les mateixes pressions, les mateixes aspiracions [...] estan reflectides a la poesia amorosa dels trobadors del sud de França. [...] A les seves poesies la veneració per una gran dama, l'esposa d'un comte o d'un baró, tenia més que un simple significat eròtic. L'acceptació per part de la dama del servei del seu enamorat (que suposava admetre el seu servei amorós, no admetre'l al llit) era el *laisser passer* en el ric i segur món de la cort en el qual ella era la senyora. La literatura cortesa dels trobadors contenia una ètica amorosa de servei a la dama que en essència es podia comparar a l'ètica del servei lleial a un senyor [...]. La lírica dels trobadors era principalment introspectiva, volia expressar la força aclaparadora de la passió aduladora inspirada per una dona estimada i que era la font de tota excel·lència i esforç del que es comprometia al seu servei. [...] Així, doncs, en l'amor cortès l'aprovació de la dona oferia una nova sanció, seglar i psicològicament molt important, a les conveniències seglars del codi de la virtut cortesa i l'honor militar [...].

Aquesta ètica amorosa va atorgar una marca d'exclusivitat social a una manera d'estimar específicament cortesa. La consciència que tenia el cavaller pobre que el seu servei amorós havia de ser reconegut està ben reflectida en el repetit plany del trobador que afirma que només els pobres entenen la veritable *courtoisie*. [...] La poesia trobadoresca [...] reflecteix les tensions que en el segle XII van unir l'alta noblesa amb la insegura cavalleria professional [...].

Les grans corts senyorials de la França del segle XII van tenir un paper decisiu a l'hora de perfilar el model i la ideologia cavallerescos [...] perquè eren un centre de reunió que atreïa homes de diferents nivells socials i també eren un centre literari de cultura seglar. En aquestes corts es reunia el públic a qui anaven adreçades les cançons de gesta i les primeres novel·les artúriques. Cal insistir en el fet que les cançons des del punt de vista literari presenten una certa complexitat. Els seus autors no eren joglars incultes [...], molts dels seus autors van ser, sens dubte, clergues [...]. Coneixien molt bé la literatura clàssica [...]. Chrétien subratlla amb èmfasi la relació que hi ha entre la cavalleria i l'erudició. [...]

La propagació universal, assolida tan ràpidament per relats, primer en llengua francesa, i la manera en què les idees franceses van difondre nocions de cavalleria a alemanys i italians, pot explicar-se en part per la diàspora de la cavalleria francesa als segles XI i XII [...]. També es deu molt al paper predominant que els senyors i els cavallers francesos van tenir a les primeres croades; potser també hi va contribuir un factor casual, atès que els herois descrits pels autors francesos [...] van ser els primers que a l'edat mitjana van esdevenir famosos precisament com a genets, com a cavallers exemplars. Tanmateix, cap d'aquests factors no tindria importància si no hagués estat pel caràcter veritablement internacional de la societat i de la cultura aristocràtica, tant seglar com eclesiàstica, dels segles XI i XII. [...] si no hagués estat per aquest caràcter internacional de la societat, que en els segles XI i XII estava ressorgint del caos provocat per les invasions, no haurien existit la cavalleria ni les croades i l'amor cortès de la lírica trobadoresca seria una excentricitat literària a l'oblidada i provinciana història d'Occitània [...].

[...] En resum, en algun lloc al voltant de la meitat del segle XII, unes forces canviants, socials i culturals, unes noves tècniques militars, un nou vocabulari de classe social, nous

temes literaris, havien donat una definició a una nova classe de figura anomenat *cavaller*, i a un nou estil de vida que s'anomenaria *cavalleria*.”

M. Keen (pàg. 40-66)

Les aspiracions dels cavallers, així com una certa sensació d'inseguretat que respira la cavalleria menor, són perfectament definides pel poeta cavaller Raimbaut de Vaqueiras en un relat sobre ell mateix, en què es complau en el risc i en la lluita, en què se sent a gust rodejat de belles dames i en què recorda al seu senyor el deure que té de recompensar qui l'ha servit fidelment. Vet aquí el retrat robot d'un cavaller:

“Valerós marquès, senyor de Monferrat, dono gràcies a Déu pel gran honor que us he fet que hàgiu conquerit, gastat i donat més que qualsevol home sense corona de la cristianitat. I lloo Déu que tant m'ha elevat a mi en concedir-me trobar un bon senyor en vós, que tan cortesament m'heu alimentat i fornit, i fet tant bé i, des de la meva baixa condició, m'heu aixecat i, des del no res, m'heu elevat al grau de cavaller honrat, ben vist en la cort i lloat de les dames. Jo, per la meva part, us he servit fidelment i volenterosament, amb tot el meu cor i plaer, consagrant-vos totes les meves forces des del principi. I amb vós he dut a terme moltes proeses, i amb vós en molt bons llocs he cortejat [és a dir, he fet vida de cort], i en empreses d'armes he perdut i guanyat. Amb vós he cavalcat a Grècia, he rebut i donat molts cops. Encalçat, m'he donat prudentment a la fuga i, rebutjant els meus perseguidors, els he fet fugir a la vegada, i he caigut i he fet caure d'altres. He combatut en guals i ponts, i amb vós m'he llençat a l'assalt contra els obstacles i superat barbicanes i fossats, he pujat dalt les torres, vencent grans dificultats. Us he ajudat així a conquerir la senyoria i el regne d'aquesta terra, l'illa de Creta, el ducat, a capturar reis, prínceps, a agafar principats, i a vèncer molts cavallers armats. He assetjat en companyia vostra molts castells, ciutats, palaus d'emperadors, reis, cabdills [...].

Ara, si per causa vostra, no posseeixo grans riqueses, no semblarà veritat que jo hagi estat amb vós i us hagi servit tal com us acabo de recordar, i vós sabeu bé que el que dic és la pura veritat, senyor marquès.”

Raimbaut de Vaqueiras

Fer la guerra és missió específica del cavaller. En la guerra posa de manifest la força física, els dots de valentia i audàcia, el menyspreu del risc. Per mitjà de la guerra pot satisfer l'afany de glòria i aventures. L'actitud del cavaller davant la vida, el seu codi d'honor, els seus ideals, els trobem magistralment descrits pel poeta Bertran de Born, del segle XII:

“Molt m’agrada l’alegre època de la primavera, que porta fulles i flors. I m’agrada quan sento l’alegria dels ocells, que fan ressonar el seu cant en el bosc [...]. I m’agrada quan veig tendes i estendards plantats en el prat, i la gaubança m’envaeix quan veig pel camp formacions de cavalls i cavallers armats. I m’agrada quan els exploradors foragiten gents i ramats, i m’agrada quan, seguint-los, veig venir en tropell una gran quantitat d’homes armats. I gaudeix el meu cor quan veig forts castells assetjats i les tanques trencades i enderrocades, i veig l’exèrcit ja a la riba, que està totalment rodejada de fossats, envoltats de llices de grossos taulons.

I m’agrada també un senyor quan és el primer a assaltar a cavall, armat, sense por, de manera que infon ardidesa als seus amb la seva bravesa. I, com que s’ha iniciat la batalla, cadascú ha d’estar preparat i atacar amb totes les seves forces, perquè cap home no és digne d’estima si no ha donat i rebut molts cops. I veurem porres i espases foradar i destrossar elms de diferents colors, en iniciar-se la lluita, i morts i ferits. I, en trobar-se a la batalla, no pensi cap home ben nascut més que a esberlar caps i braços, que millor és morir que viure vençuts. I us dic que menys m’agrada menjar i beure i dormir que quan escolto cridar des d’ambdues parts «A ells» i escolto renillar cavalls, buides les selles, pel bosc, i sento cridar «Socors», i veig caure en els fossats i damunt de l’herba gent petita i gran, i veig els morts que tenen clavats en llurs flancs trossos de llances amb llurs banderoles.

Barons, si cadascú de vosaltres no guerreja amb els altres, millor és que empenyoreu els vostres castells, vil·les i ciutats.”

Bertran de Born

4.11. La concordança entre la moral sacerdotal i la cavalleriesca

Si aquests dos textos reflecteixen l’actitud del cavaller davant la vida, així com les seves aspiracions i ideals, com els podia arribar a dominar l’Església? A través de què els podia dictar el comportament i la conducta a seguir? Què tenien en comú cavallers i clergues que pogués servir de punt de partida? Si tenim en compte que es tracta d’homes, que prediquen una moral d’homes a un grup format exclusivament per homes, serà més fàcil d’intuir la concordança entre la moral sacerdotal i moral cavalleriesca, el punt de vista que tindrien en comú: una actitud de desconfiança i menyspreu per a la dona, a la qual hom considera, alhora, perillosa i fràgil. Cal sotmetre la dona. No era el matrimoni l’arma més adient? Pensem que segons la tradició eclesiàstica:

- Existeix, per naturalesa, una desigualtat dels sexes: l’home ha estat el primer, la dona només és un reflex d’aquesta imatge.
- Tot el que és carnal està sota l’imperi del mal; el mal prové del cos, per tant de la dona, inferior i carnal (existeix un sentiment obsessiu que el mal ve del sexe).
- El matrimoni és un remei a la fornicació (sobretot la de les dones), és una medicina instituïda per a guarir la luxúria. En el matrimoni, la direcció correspon a l’home i la submissió a la dona.

Vet aquí els fonaments d’aquesta concepció:

“Després Jahvè Déu va dir: «No està bé que l’home estigui sol: li faré qui li faci costat per ajudar-lo.» [...] L’home, doncs, va donar noms a tots els ocells i a tots els animals domèstics i salvatges. Però per a ell no hi havia qui li fes costat per ajudar-lo. Llavors Jahvè Déu va infondre un son profund a l’home, i es va adormir. Va prendre una de les seves costelles i va cloure la carn al seu lloc. Després, de la costella que havia pres a l’home, Jahvè Déu va fer una dona, i la va emmenar a l’home. L’home va dir: «Ara sí; aquesta és os dels meus ossos i carn de la meua carn. Aquesta s’anomenarà *l’esposa*, perquè ha estat presa de l’espòs. Per això, l’espòs deixarà el pare i la mare i s’ajuntarà a la seva esposa, i seran una sola carn.»”

Gen 2:18-24

“Aleshores uns fariseus li van dir per provar-lo: «És lícit de repudiar la pròpia muller per qualsevol causa?» Ell va respondre: «No heu llegit que el qui els va crear, des del principi els va fer home i dona, i va dir ‘Per això l’home deixarà el pare i la mare i s’ajuntarà a la seva esposa, i tots dos seran una sola carn’? Així, ja no són dos, sinó una sola carn. Per tant, el que Déu va unir, que l’home no ho separi.» Ells li van dir: «Doncs, com és que Moisès va manar de donar carta de divorci per a repudiar?» Els diu: «Perquè Moisès, a causa de la vostra duresa de cor, us va permetre de repudiar les vostres mullers; però al principi no era pas així. I jo us dic que el qui repudia la seva muller, si no és per causa de fornicació, i es casa amb una altra, comet adulteri.»

Els deixebles li diuen: «Si és així la situació de l’home amb la dona, més val no casar-se.» Ell els va dir: «Això, no tots ho comprenen, sinó només aquells a qui és donat. Perquè hi ha eunucs que han nascut així del ventre de la mare, i hi ha eunucs que n’han estat fets pels homes, i hi ha eunucs que se n’han fet ells mateixos, per causa del regne del cel. Qui ho pugui entendre, que ho entengui.»”

Mt 19:3-12

“Quant a allò que em vau escriure: sí, és bo que l’home s’abstingui de dona. Però, per a evitar les impureses, que cadascun tingui la pròpia muller, i cadascuna tingui el propi marit. [...] La muller no té potestat damunt del propi cos, sinó el marit; semblantment, tampoc el marit no té potestat damunt del propi cos, sinó la muller. [...] Amb tot, dic als solters i les vídues que els és millor de restar com jo; però, si no poden guardar continència, que es casin: més val casar-se que cremar-se.”

1C 7:1-10

“Semblantment, vosaltres, mullers, estigieu subjectes als vostres marits [...]. No fometeu l’ornat exterior, consistent en cabells trenats, anelles d’or o en els vestits que us poseu, sinó la persona interior, la del cor, consistent en la incorruptibilitat d’un esperit dolç i tranquil [...]. Semblantment, vosaltres, marits porteu amb seny la vida comuna tenint en compte que la muller és un vas més fràgil [...].”

1Pe 3:1-7

“Dones, sigueu submises als marits, com convé en el Senyor. Homes, estimeu les mullers i no us hi enutgeu.”

Col 3:18-19

“Que les mullers se subjectin als propis marits, com al Senyor, perquè el marit és el cap de la muller [...]. Ara bé: així com l’Església se subjecta al Crist, també les mullers s’han de subjectar als marits en tot.”

Ef 5:22-24

4.12. La teologia del matrimoni

Pels volts de l’any 1000, en l’alta església, la depuració de la qual s’accelerava, alguns treballaven en el perfeccionament de l’instrument jurídic que, designant les parelles destinades a ser unides o separades en nom de Déu i sotmetent al control dels clergues els costums matrimonials, asseguraven amb això

el domini del poder espiritual sobre el temporal. Aquests prelats treballaven a reafirmar el sistema ideològic justificant aquest domini: i aquest sistema és una teologia del matrimoni. Els seus principis són:

- Els laics han de sotmetre's a l'autoritat de l'Església, acceptar que aquesta controla els seus costums, sobretot els sexuals.
- Tots els problemes matrimonials han d'estar sotmesos a l'Església i han de ser resolts només per ella.

I tot plegat es recolza en dos pilars:

- La unió conjugal és indissoluble.
- És de naturalesa essencialment espiritual.

Per això, els prelats tenen una doble obligació:

- Insistir en el compromís mutu dels esposos.

Yves de Chartres ens ho recorda:

“En el matrimoni, fer l'amor voluptuosament i moderada, és adulteri.”

“Si hi ha discòrdia entre marit i muller, que el marit domini la dona i que la dona domada estigui sotmesa a l'home.”

“Atès que Adam va ser induït a temptació per Eva i no Eva per Adam, és just que l'home assumeixi el govern de la dona.”

“L'home ha de manar (*imperare*), la dona obeir (*obtemperare*).”

“L'ordre natural és que la dona serveixi l'home.”

“Per prescripció divina, l'home té primacia sobre la dona.”

I, quines són les bases en les quals s'erigia la moral matrimonial entre els guerrers?

“La clau del sistema de valors aristocràtics era sens dubte [...] la *probitas*, [...] aquesta valentia del cos i de l'ànima que condueix a la vegada a la proesa i a la generositat. Tothom creia que aquesta qualitat principal es transmetia per la sang. Transmissió –i aquesta és la funció del matrimoni–: assegurar convenientment, “honestament” amb honor, el salt d'una generació a l'altra, d'aquesta valentia, d'aquest valor viril; propagar la sang sense que la qualitat s'alteri, evitant, com es deia aleshores, que degeneri, que perdi les qualitats genètiques. La funció del matrimoni era unir un genitor valent amb una esposa tal que el seu fill legítim, el que portaria la sang i el cognom d'un avantpassat valerós, fos capaç de fer revivre aquest en la seva persona. Tot depenia de la dona. [...] En l'Europa carolíngia i postcarolíngia, es creia en l'existència d'un esperma femení [...], i es creia també que l'efecte immediat de les relacions sexuals era barrejar indissociablement les dues sangs. Vet aquí, segurament, les bases primàries en les quals s'erigia la moral matrimonial entre els guerrers [...].”

G. Duby (pàg. 35)

Però, en què concordava la moral sacerdotal i la moral cavalleresca? Ho podem veure, sobretot, en tot el que fa referència a la repressió del rapte.

“[...] en l'època feudal, el rapte és un dels quatre casos de justícia de sang [...]. El sobirà, recolzat pels bisbes, havia de desunir les parelles que no s'havien format en la pau segons els rituals prescrits: aquestes unions no eren matrimonis. Calia, doncs, dissoldre'ls, restituir la dona robada [...] per tal que el teixit social no s'esquerdés i per la cadena de les venjances familiars, la pertorbació no s'estengués a l'alta societat. [...] El fet és clar: el matrimoni és un assumpte de lliure decisió –no dels cònjuges, certament, sinó de lliure decisió dels parents de la dona.

En els pocs textos del segle XI hom veu el rapte arreu, vídues, monges, noies promeses o no, casades [...]. El rapte era un mitjà per als marits de deslliurar-se de la seva dona, arreglant-se-les perquè li fos raptada, un mitjà per als germans de privar la seva germana de l'herència i per als pares d'estalviar-se les pesades despeses de la cerimònia nupcial [...]. Aquest ritual de rapinya va ser a poc a poc traslladat cap al que és simbòlic, lúdic; en el segle XII el trobem reduït a aquest joc controlat que és l'amor cortès.”

G. Duby (pàg. 35-37)

Per tant, la funció del matrimoni, per als guerrers i per als sacerdots, era procrear. Però, un cop a casa, l'esposa seguia essent sospitosa. Els homes vivien la conjugalitat com un combat. S'endevina, amagat en el fons de la psicologia masculina, el sentiment que la dona és més ardent. El seu marit temia no poder apagar els seus focs ell sol; i també sap que la companya no juga net, fingeix. Calia, doncs, sotmetre la dona. L'honor domèstic depenia, en gran part, de la conducta de les dones. El gran perill era que s'abandonessin al pecat de la carn. Calia controlar, doncs, la sexualitat femenina.

L'Església, en el seu afany d'hegemonia, predica que la dona és dolenta, xafardera i indiscreta. Als marits els agrada escoltar-ho. L'home ha de controlar, dominar; ha de conservar la mesura: usar mal del sexe és un dels perills de la conjugalitat. Pitjor és l'adulteri, naturalment el de la dona: “L'amant té el pa blanc, el marit el pa negre.” Però, sobretot, qui és el pare del fill? Com es pot saber qui són els hereus legítims? El matrimoni no és un joc: és fora d'ell on es juga. El matrimoni és ordre i, per tant, obligació. I l'Església fa concessions: la funció benèfica de l'amor cortès i de la prostitució és precisament treure l'excés de calor, el fervor fora de la cèl·lula conjugal per tal de mantenir-la en l'estat de retenció que li convé. Als homes, i només a ells, àdhuc si estant casats, se'ls obre un camp de llibertat, de recerca aventurera. El límit? Que no arribin a desfer matrimonis nobles. Sempre, l'home domina, dirigeix el joc. Aquesta ètica és la seva, edificada sobre un sentiment primordial: la por a les dones, i en la voluntat ben clara de tractar-les com a objectes. Veiem, si no, el que s'esdevé també a la cort:

“A finals del XIII el príncep pretén sotmetre la cavalleria. Cal atreure-la, doncs, retenir-la al seu costat. La seva cort havia de ser agradable, difondre no només, com abans, les alegries del cos sinó també les de l'esperit [...] però la cort ha de ser així mateix educadora. Compleix la funció política, contribueix sota la mirada de l'amo al manteniment de l'ordre públic, formant els seus comensals en les bones formes, ensenyant-los a viure segons l'honestas, reforçant els fonaments d'un sistema de valors. Aquesta petita societat tancada és plena d'adolescents que es preparen per esdevenir cavallers. L'ensenyament s'adreça en primer lloc a aquesta part turbulenta de la companyia cortesana, la “joventut”. Aquests joves [...] aprenen, imitant els grans, la manera de perseguir la caça, la de combatre. Però en l'interval d'aquests exercicis físics, aprenen a comportar-se bé escoltant

relats, anècdotes exemplars, il·lustracions del somni que la bona societat cerca per a si mateixa [...].

Aquests relats mostren, a més, com cal comportar-se convenientment amb les dones [...]. Els cants èpics, que celebren la valentia militar i la lleialtat vassallàtica, marginen les figures femenines. Essent esposes dels herois, aquestes dones tenen papers molt petits, sia del costat bo o del dolent de la intriga. Algunes són excel·lents auxiliars, sostenidores, proveïdores [...]. Altres són o bé bruixes o bé impúdiques, carregades d'aquesta maldat que constitueix el perill del matrimoni. [...] la cort serveix de marc a alguna d'aquestes narracions. Apareix a totes les novel·les. I s'hi veuen pocs marits, escapant-se de l'infortuni (el marit enganyat). Les disposicions de l'escena palesen que els ens de la casa aristocràtica es presten a l'adulteri de la dama. Ella es troba fàcilment amb el seu amant a l'hort o a la cambra [...]. L'esposa és espiada d'arreu, envoltada d'envejosos a l'aguait: els rivals del feliç elegit, les dames que ell ha menyspreat, el propi marit que, en envellir, es torna gelós. De vegades, sorprèn en flagrant delictes, s'apoderen d'ella i del seu còmplice. Els lliguen tal com els troben i es crida els testimonis [...]. És el que fa el rei Marc quan descobreix la falta d'Isolda. La vergonya, en efecte, ha de ser pública, comprovada, per a poder venjar-se legítimament. El dret de l'espòs és matar. Per més que Tristany reclama la prova, s'ofereix a combatre en un camp tancat amb tres barons, Marc es disposa [...] a cremar al mateix temps l'esposa i l'amant desemmascarat. És el desenllaç natural. Per això els novel·listes, per tal de perllongar el relat, es recreen quan poden en la sospita d'adulteri [...]. L'interès d'aquests testimonis consisteix en el fet que demostren que tals infraccions a la llei del matrimoni no depenen de la justícia d'Església. Es tracta de causes profanes. I jo afegeixo: privades, purament domèstiques [...]. El marit, és clar, no decideix sol. Ha d'aconsellar-se. Però aquest consell mai no és requerit fora de la casa, fora de la família i el clergat no s'hi barreja. Parlo del marit. Les seves pròpies aventures no donen evidentment lloc a procediments i no són tema de novel·la. Perquè el que està en qüestió és l'honor. L'honor és un assumpte d'homes i depèn de la conducta de les dones. Aquestes no són sempre constants: es viola molt a les cases nobles [...], tanmateix, [la dona] és jutjada culpable: violada o no, ha fruit fora del matrimoni. I els qui se'n riuen estan de part del seu raptor, que encarna la potència de la virilitat assoladora. Perquè no ens hem d'enganyar: el que els escrits d'aquesta època anomenen *amor* [...] és simplement el desig, el desig d'un home, i les seves proeses sexuals. Àdhuc a les novel·les que es diuen *cortesies*.

Aquest gènere d'amor en constitueix el tema. Violent, sobtat: una flamarada, s'irradia, ir-resistible [...]. Aquest desig xoca contra les barreres que caldrà enderrocar, una rere l'altra. Amors sempre contrariats. L'amant va de prova en prova. Aquest recorregut és pedagògic. Per a arribar a la seva plenitud viril, el cavaller ha de seguir-lo tant com duri la seva «joventut» mentre no estigui situat entre els caps de família. Per regla general l'objecte de la seva cobejança, al mateix temps que la seva iniciadora, és una dona casada, l'esposa del seu senyor, que sol ser el seu oncle. En efecte, l'amor neix en el centre mateix d'aquesta promiscuitat domèstica, propícia als adulteris, als incestos [...].

L'amor, per tant, està en germen en l'amistat, el lloc natural de la qual és el parentiu. T'he estimat –diu Isolda a Tristany– «perquè tu eres el seu nebot, i perquè feies més per la seva glòria que tots els altres». Per la mateixa reverència que ha de sentir envers el seu marit, la dona de l'oncle té el deure d'estimar el seu nebot. El seu paper a la casa és cooperar en la seva educació. Ella el domina mitjançant aquesta funció pedagògica. És, a més, més gran que ell, no gaire, però sempre més gran, cosa que la col·loca en situació de «senyor» en el sentit etimològic d'aquesta paraula, i a ell en situació de «vassall», de noi. Així pot explicar-se que els gestos, les postures, les paraules dels rituals del vassallatge s'hagin incorporat fàcilment al ritual de l'amor cortès. Invertint la jerarquia dels sexes: Eva domina Adam i té la responsabilitat de la seva caiguda. La novel·la és la història del seu pecat [...].”

G. Duby (pàg. 185-188)

Sacerdots i guerrers s'havien posat d'acord per tal de mantenir l'ordre establert. Cristianisme i feudalisme s'havien íntimament entrelligat fins a formar una estructura sòlida, fonamentada en la moralització de la violència i la sacralització del matrimoni. I només hi havia una perdedora: la dona. Tomàs d'Aquino podria afirmar: “L'home és el principi i el fi de la dona, de la mateixa manera que Déu és el principi i el fi de la creació.”

I els homes el van fer sant...

Bibliografia

- Alí, T.** (2005). *El choque de los fundamentalismos: cruzadas, yihads y modernidad* (584 pàg.). Madrid: Alianza ("Libros Singulares", 485).
- Beaud, M.** (1986). *Historia del capitalismo. De 1500 a nuestros días* (2a. ed., 336 pàg.). Barcelona: Ariel ("Ariel Historia").
- Bonnassie, P.** (1999). *Vocabulario básico de la historia medieval* (1a. impr., 248 pàg.). Barcelona: Crítica ("Libros de Historia").
- Cahen, C.** (2001). *Oriente y Occidente en tiempos de las cruzadas* (423 pàg.). Madrid: Fondo de Cultura Económica de España.
- Cassanelli, R.** (2000). *El arte en el Mediterráneo en la época de las cruzadas* (304 pàg.). Barcelona: Lunwerg.
- Cipolla, C. M.** (ed.) (1979). *Historia económica de Europa (1). La Edad Media*. Barcelona: Ariel.
- Cohn, N.** (1997). *En pos del milenio: revolucionarios milenaristas y anarquistas místicos de la edad media* (6a. ed., 408 pàg.). Madrid: Alianza ("Alianza Universidad", 293).
- Cox, O. C.** (1972). *El capitalismo como sistema* (388 pàg.). Madrid: Fundamentos ("Ciencia", 17).
- Demurger, A.** (2008). *Cruzadas: una historia de la guerra medieval* (334 pàg.). Barcelona: Paidós Ibérica ("Paidós Orígenes", 69).
- Duby, G.** (1999). *El caballero, la mujer y el cura: el matrimonio en la Francia feudal* (248 pàg.). Madrid: Taurus ("Humanidades. Historia", 330).
- Flori, J.** (2010). *Las cruzadas* (176 pàg.). Granada: Editorial Universidad de Granada.
- Grousset, R.** (1972). *Las cruzadas* (2a. ed.). Buenos Aires: EUDEBA.
- Hilton, R.** (ed.) (1987). *La transición del feudalismo al capitalismo* (5a. ed., 280 pàg.). Barcelona: Crítica ("General", 18).
- Jaspert, N.** (2010). *Las cruzadas* (256 pàg.). València: Universitat de València, Servei de Publicacions ("Historia").
- Keen, M. H.** (2008). *La caballería* (1a. impr., 400 pàg.). Barcelona: Ariel.
- La Croix, A. de** (2005). *Los templarios: en el corazón de las cruzadas* ("Ariel Pueblos", 304 pàg.). Barcelona: Ariel.
- Ladero Quesada, M. Á.** (2010). *Historia universal. Edad Media* (2a. ed., 8a. imp., 1.024 pàg.). Barcelona: Vicenç Vives.
- Le Goff, J.** (2010). *La baja edad media* (15a. ed., 344 pàg.). Madrid: Siglo XXI de España Editores ("Historia Universal Siglo XXI", 11).
- Le Goff, J.** (2012). *La civilización del Occidente medieval* (5a. impr., 352 pàg.). Barcelona: Paidós Ibérica ("Paidós Orígenes").
- Maalouf, A.** (2010). *Las cruzadas vistas por los árabes* (8a. impr., 400 pàg.). Madrid: Alianza ("El Libro de Bolsillo. Biblioteca de Autor", 0758).
- Mandel, E.** (1975). *Tratado de economía marxista* (2 vol.). Mèxic: Era.
- Oldenbourg, Z.** (2004). *Las cruzadas* (2a. impr., 864 pàg.). Barcelona: Edhasa ("Ensayo Histórico").
- Pernoud, R.** (1986). *Los hombres de las cruzadas* (350 pàg.). Madrid: Swan ("Torre de la Botica. Minor", 5).
- Pernoud, R.** (2001). *La mujer en tiempos de las cruzadas* (372 pàg.). Madrid: Editorial Complutense.
- Pirenne, H.** (2010). *Las ciudades de la Edad Media* (4a. impr., 174 pàg.). Madrid: Alianza ("El Libro de Bolsillo. Historia", 4200).

Querol Sanz, J. M. (2000). *Cruzadas y literatura: el caballero del cisne y la leyenda genealógica de Godofredo de Bouillon* (223 pàg.). Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, Servicio de Publicaciones.

Riu, M. i altres (1982). *Textos comentados de época medieval (siglo V al XII)* (2a. ed., 884 pàg.). Barcelona: Teide.

Ruiz-Domènec, J. E. (1999). *El despertar de las mujeres: la mirada femenina de la Edad Media* (376 pàg.). Barcelona: Península ("Atalaya", 27).

Ruiz-Domènec, J. E. (2000). *La novela y el espíritu de la caballería* (272 pàg.). Barcelona: Mondadori ("Mitos Bolsillo").

Runcinan, S. (2012). *Historia de las cruzadas* (2a. impr., 972 pàg.). Madrid: Alianza ("Alianza Ensayo", 363).

Sweezy, P. M. (1976). *La transición del feudalismo al capitalismo* (2a. ed., 152 pàg.). Madrid: Ayuso.

Tyerman, C. (2005). *Las cruzadas: realidad y mito* (256 pàg.). Barcelona: Crítica ("Tiempo de Historia").

Tyerman, C. (2007). *Las guerras de Dios: una nueva historia de las cruzadas* (1.344 pàg.). Barcelona: Crítica ("Tiempo de Historia").

Zaborov, M. (1987). *Historia de las cruzadas* (304 pàg.). Tres Cantos: Akal ("Akal Bolsillo").